

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

UPPSATS

Jur. dr *Ilmar Arens*, Stockholm: Vädermagi på 1600-talet

Wind Sorcery in the 17th Century

33

38

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN

"Lathund" vid priffspel

39

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

John Tunell: Gustav Adolfs Akademiens Minnesbok 1957–1972: 2. – Dens.: Didrik Arup Scip.

En bibliografi. Anmälda av bibliotekarie fil. lic. *Sven G. Sjöberg*, Lund

40

Sten Lindroth: Svensk lärdomshistoria. Gustavianska tiden. Anmäld av professor *Hilding Pleijel*, Lund

41

Arne Losman: Carl Gustaf Wrangel och Europa. Anmäld av professor *Christian Callmer*, Lund

42

Martin Scharfe: Die Religion des Volkes. Anmäld av docent *Anders Gustavsson*, Lund

44

Roar Hauglid: Laftekunst. Anmäld av professor *Sigfrid Svensson*, Lund

46

Sigurd Erixon: Folklig möbelskultur i svenska bygder. [Ny uppl.] Anmäld av antikvarie *Göran Gudmundsson*, Gävle

48

Carl Olof Cederlund: Vraket vid Älvsnaabben. Fartygets byggnad. – *Ingrid Kaijser*: Som föreg. Dokumentation. Last och utrustning. Anmälda

av professor *Gösta Berg*, Stockholm

49

Sten Andersson: Matens roller. Anmäld av fil. mag. *Ingrid Nordström*, Lund

50

Nils Arvid Bringéus: Matkultur i Skåne. Anmäld av fil. dr *Anders Salomonsson*, Lund

51

Ingeborg Lingegård: Livet i Gammalsvenskby. Anmäld av fil. dr *Kurt Genrup*, Visby

52

Helgo Zettervall: Något om mig sjelf. Anmäld av docent *Elisabet Hidemark*, Stockholm

53

Gunnar Jungmarker: Gycklare. Anmäld av fil. kand. *Ingrid Millbourn*, Lund

55

Sjömansvisor. – Visor och verser från haven. Anmälda av fil. kand. *Stefan Bohman*, Stockholm

56

Ebba Busch (utg.): Mönstertegning til kniplinger. Anmäld av antikvarie *Britta Hammar*, Lund

57

Margit Johanson: Litteratur om Luggude härad och Höganäs stad. Anmäld av *Sven G. Sjöberg*

58

Lennart Bohman: När tiden ömsar skinn. Anmäld av *Anders Salomonsson*

60

KORTA BOKNOTISER

Byggnadsminnen 1961–1978. – Tal över blandade ämnen

61

U. Glimberg & G. Åberg: Udi wor Kiøbsted Simbritzhaffn. – U. Palmenfeldt: Gotländska folksågner.

62

Reg. t. Urshults krönika. – D:o t. Växjö Stifts Hembygdskalender. – Brogårdh: Så levde vi då

63

N. H. Sjöberg: Samlingar

64

RIG · ÅRGÅNG 65 · HÄFTE 2

1982

Föreningen för svensk kulturbistoria

Ordförande: F. Riksarkivarien *Åke Kromnow*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/22 41 20

Års- och prenumerationsavgift 40 kr

Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1982

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Vädermagi på 1600-talet

Några fall i de svenska trolldomsprocesserna

Av Ilmar Arens

Fig 1. Häxan som tömmer sin gryta till höger på bilden framkallar det oväder som vållar skeppsbrottet till vänster. Efter Olaus Magnus (1555).

På ett sätt som vi har svårt att förstå var sjökommunikationerna på segelfartygens tid beroende av vindförhållandena. Det är därför naturligt att dessa frågor i hög grad upptog sinnena, särskilt hos befolkningen i kustbygderna. Sin otåliga väntan på vind klädde man ibland i magisk skepnad i form av symboliska handlingar och uttalade formler.¹ Men det kunde också bli tal om att åstadkomma motsatt verkan, nämligen att se till att ett fartyg blev *utan* vind och framkomstmöjlighet.

För bistånd vid den slutliga utformningen av inledningen och delar av denna uppsats liksom för en del av litteraturhänvisningarna tackar jag professor Gösta Berg.

¹ Se t. ex. Henning Henningsen: *Den finske sømand og hans omdömen* (Budkavlen 58, 1979); Gunnar Norlén: *"Blås Kajsa"*. Kring en svensk sjömanstradition (Svenska landsmål 95, 1972).

Både negativa och positiva åtgärder av detta slag är välbekanta sedan mycket lång tid tillbaka.

I Sverige möter vi den första framställningen om sådan vindmagi redan hos Olaus Magnus i hans *Historia om de nordiska folken* (1555). Han behandlar dem i två kapitel (3: 15–16); båda är illustrerade med bilder, fig. 1 och 2. Den första framställer en häxa som tömmer en gryta med en trolldryck, "och liksom grytan sjuder, sätter de (häxorna) fart på skepp eller hästar och löpare". Till vänster ses det skeppsbrott som hon åstadkommit med sina konster. På den andra bilden ser man en man som säljer vind till sjöfarande i form av rep med knutar. När man

Fig 2. Mannen till höger säljer vind till ett handelsfartyg. Fartyget som går i kvav visar resultatet av att lösa den tredje knuten. Efter Olaus Magnus (1555).

löste upp den första av dessa knutar fick man svag vind, när man löste upp den andra häftig vind och när den tredje stod i tur blev vinden så kraftig att fartyget riskerade gå under, så som ses upptill på bilden. Olaus Magnus betonar, att det särskilt är folket i yttersta Norden, i Finland och Lappland som är förfarna i detta slags trolldom. Men också den tyske målaren och grafikern Hans Baldung har i sin fantasifulla framställning "Häxsabbat" avbildat en häxa som blåser till stormväder (1514).

Historians författare, Sveriges siste katolske ärkebiskop, är givetvis starkt fördömande mot alla dessa konster och skriver, att "det är gudlöst att inte straffa trollkarlar, vilka den himmelska rättfärdigheten ej lämnar ostraffade". John Granlund har i sina kommentarer till Olaus Magnus (1951) visat, att den förste som skildrat denna märkliga knutmagi är en franciskanermunk Bartholomeus Anglicus, verksam som författare under 1200-talets förra hälft. Sannolikt återgår emellertid föreställningarna på antika källor; Granlund erinrar om Odyssevs vindsäck (se även Granlunds art. Vindmagi i Kulturhist. lex. för nordisk medeltid 20, 1976.)

Vid den omfattande genomgång jag för Nordiska museets räkning under åren 1964–1981 i Riksarkivet (RA) gjort av domstolshandlingarna från de svenska trolldomsprocesserna, har jag även antecknat flera fall av "vädergörande" eller vindmagi, som visar att dessa föreställningar var fullt levande under 1600-talet.

ge.² Det har sedermera genom en bok av George Lyman Kittredges blivit även internationellt känt.³ Nedan refereras det nu inledningsvis i korthet, varvid originalkällans ordalag återges (RA. Kommissorialrätt i Bohuslän, ang. trolldomsväsendet, 1671, fol. 1 ff., 53 f.).

Per Matsson anklagades 1669 av fiskare i Mollösund på Orust i Bohuslän för att 13 år tidigare, dvs. 1656, under återvägen från en fisketur ha framkallat vind med hjälp av en pipa. Han var son till en beryktad trollpacka, Malin på Herrön utanför Tjörn, som samtidigt anhölls men som dog i häktet. Han rannsakades första gången i Mollösund nämnda år, då han förnekade all brottslighet. "Dhe som honom hadhe utlagdt hadhe liugit på honom, till dhen pipan som honom förehöltz att han hadhe brukat till att få windt, svaradhe han intet wara sant, uthan sigh warit j een båth, medh Mickell Larsson j Mählesundh och någre andre drucket dhen uth, och j medlertidh sagt sig at dhe finge wäll windh, och effter at så hände wille barnen skylla honom och hans pipa dher före. Hwarföre han kastadhe pipan j siön, och kan det ofta hända, at winden blåsser op om dagen, läggiandes här til många fåfånga och osanferdige ordh, som alt icke är wärdt at anteckna. Och efftersom rätten ingaledes någon bekiännelse af honom kunne bekomma, blef han urhfördt."

Andra gången rannsakades Per Matsson 1671 i Kungälv och vi får då närmare besked om hur det hela tillgick. Han hade nu på egen begäran undergått vatten-

1. Det äldsta och i viss mån också mest upplysande fallet har redan bekantgjorts 1918 av Emanuel Linderholm i hans arbete om de stora häxprocesserna i Sveri-

² Emanuel Linderholm: De stora häxprocesserna i Sverige. Bidrag till svensk kultur- och kyrkohistoria, I, Uppsala 1918, s. 113 f., 202 ff., 225 f., 230, 262 o. 266.

³ George Lyman Kittredge: Witchcraft in Old- and New-England, Cambridge/Mass. 1929, s. 160.

prov, dvs. ett slags Gudsdom som ansågs visa, om den åtalade var skyldig eller inte. Flöt han upp var det senare fallet. Därefter inkallades vittnen som varit med på båten. Därvid berättade alla, att Mickel Larsson, när man råkade ut för stiltje, bad barnen att ro. Per Matsson sade då, att man väl skulle få vind och blåste sedan i en liten grön tobakspipa, varvid vädret började blåsa litet. När barnen på nytt uppmanades ro blåste Matsson en andra gång, varvid man fick så mycket vind man behövde. Nu blåste han tredje gången, ”och dhe fingo wind nogh”. Ett av vittnena sade, att man fick så stort oväder och sunnanvind att vattnet gick över relingen. Man vitsordade också, att ingen eld fanns på båten och att ingen drack någon tobak (dvs. rökte) den gången. Två av vittnena var kvinnor som alltså deltagit i fisket. Inför dessa utsagor föll den åtalade, som tydligen inte utsatts för tortyr, till föga och erkände ”frijwilleligen”, att han en gång som liten fått pipan av sin moder som sagt, att han kunde använda den, när han ej orkade att ro.

Vi möter alltså här en magi nära besläktad med de tre vindknutarna som vi läser om hos Olaus Magnus. Föreställningen att en häxa kunde framkalla vind genom att blåsa i en pipa eller lur var inte heller okänd på 1500-talet, såsom framgår av den nämnda bilden av Baldung ”Häxsabbat” 1514. En intressant detalj i sammanhanget ovan är den gröna pipan. Den vittnar alltså om tobaksrökning bland bohusländska fiskare vid 1600-talets mitt. Färgen på pipan är också anmärkningsvärd. Det kan knappast vara fråga om något annat än ett piphuvud av keramik, säkerligen av utländsk (holändsk?) härkomst.

Per Matsson blev rannsacad en andra gång i Marstrand och nu tillkom ytterligare anklagelser om annan trolldom. Dom föll den 8 juli i detta och ett flertal andra mål: ”För desse ofvantaledhe skiähl, dömis Pedher Matsson såsom en bekiendhe trollkarl, at halshuggass och i båhl brennas”. Domarna underställdes i laga ordning Göta hovrätt som den 10 och 11 november fastställde dem. Exekutionen ägde rum på Tjörn den 27 januari 1672.

2. Den 29 april 1673 ”stältes för Rätten i Stora Tuna i Dalarna en gammal hustru Mahlin Matzdotter, Olof Anderssons i Kopparslagaregården, som blef anklagat att förföhra barn på den förskräckliga blåkullawägen” (RA. Svea hovrätts arkiv. Renoverade domböcker för 1675. Kopparbergs län, vol. 12, fol. 200 ff). Huvudvittne var Malins tolvåriga styvdotter Brita Olofsdotter som bekände, att hon ”är ingen natt frij uthan då Satan och hon (styvmodern) komma måste hon föllia medh”. Gästgivaren Matz Knutzon i Åselby berättade, att flickan för honom bekänt att ”hon kan vända syn, giöra Wäder, taga machten af folk och boskap, sielf fahra til Blåkulla och föhra andra barn medh sigh”. Flickan nekade till att hon kunde göra väder, dock bekände hon att hon ”lickwäll wiste konsten huru hennes stiuvmoder då bahr sigh ått, nemligen hon läste således: Jag tror på Fahnen i Helfewetit, blåsandes dher medh igenom ett trää, som mehrendeels ähr klufwet, men icke aldeles åtskildt, och så blifwer det wäder aff.”

Malin Matsson dömdes att halshuggas och brännas på bål, medan rätten med hänsyn till dotterns minderårighet, fann skäligt att endast ”medh rijs affstraffas”

denna. Domen fastställdes i juli samma år av Svea hovrätt.⁴

3. Den 10 och 12 juli samt 5 augusti 1675 stod för rätta i Lövångers tingslag och socken i Västerbotten "Philpus Malin eller Hustro Malin Anders dotter, barnfödd i Gumbodha och Bygdeå socken anno 1601 men nu tillhållandes i prästgården, hwarest hon gratis blifwer födder, effter hoon een gammal och waanföhr enkia är" (Svea hovrätts arkiv. Renov. domb. Gävleb. m. fl. län, vol. 23, fol. 735 ff och 741 ff.). Hon var endast en i en hel rad "häxor" som anklagades för blåkullafärder. Malin påtar sig sådana bl. a. tillsammans med komminister Olaus Salins yngsta dotter Karin. Men hon bekänner att hon kommit till "en sådan färdemål" genom en viss Knobb Rådgiel i Wallen lockelse och bedrägeri. Denna Rådgiel anges i protokollet vara "samma qwinnas persohn, som regementsskrifwarens piga Sigred bekände oppå." Malin föregiver henne att "hafua och bruka bärare (mjölkbara), kunna giöra wädher och gjort sådant wäder, att Peer Peerssons skutha omkom derigenom opå siön för några åhr sedan." Hennes och andras förmåga "att göra wädher när de willia" omnämnes även på andra håll i protokollen, dock utan närmare uppgift om vilken metod som kom till användning. Alla de fyra "häxorna": "Regementzskrifuarens Piga Sigred Larsdotter, Pijgan Sissla Anders dotter j Höökmark, Philpus Malin i Prästgården och Knobb Rådgiel i Wallen" dömdes till döden, men med en viss tvek-

samhet från rättens sida: "ehuruwäl de berychtade tillförene blefuo för Trolldom så wijda befriadhe, som inga andre eller Liussligare skiäl då der till funnes, än allenast dhec små Barns relation" (fol. 747). Domslutet offentliggjordes aldrig och de dödsdömda sattes efter Svea hovrätts resolution på fri fot, eftersom "de ingen wärts (hade att) rymma" (fol. 748). Kanske var denna särskilda humanitet betingad därav, att tingsrättens ordförande var självaste "häradshövding över Västerbotten", riksrådet friherre Lorentz Creutz d. ä.

4. Den 18 och 19 september följande år förekommer på Lövångerstinget ännu ett hithörande mål, där upplysning också lämnas, hur det gick till att göra väder. Den åtalade är denna gång en kvinna i Hötjärns by, om vilken Per Johanssons styvson Olof Larsson i Bysjön vittnar, "på sitt 12:te åhret, föras af Lussj piga i Hötjern hwar natt, och der fast han läser, dragha åstadh genom spieldet, rijda på hans mor fader Olof Erichsson och 3 andre Bysiöö käringar föllia dem." Vidare sade sig 12-åringen "kunna giöra wädher, om han får 2 eller 3 gossar medh sigh, brukandes ther till een tråd medh knutar opå, dock huru thet tillgår wille han icke berätta, uthan teegh på tillfrågan der wijdh stilla." (RA. Svea hovr. arkiv. Renov. domb. Gävleb. m. fl. län, vol. 24, fol. 846v). Tingsrätten – ordförande var i stället för Lorentz Creutz d. ä. som stupat i sjöslaget 1.6.1676 vid Ölands södra udde, den nye häradshövdingen i Västerbotten, riksrådet friherre Knut Kurck – fattade också i detta ärendet inget beslut utan allt "heemställes Höga Öfwerheetenes nåd- och Högwijaste resolution".

Även i denna process framträder Olaus

⁴ C. G. Kröningssvärd avtrycker hovrättens skrivelse härom till landshövdingen den 18 juni 1673, men där nämnes inget om vädergörandet. Handlingar om trolldomsväsendet i Dalarna, 1821, s. 33 f.

Salin och hans hustru som vittnen. Salin († 1702) var sedan 1656 komminister i Lövånger och blev 1690 kyrkoherde där. Om honom säger Leonard Bygdén, att han var en "mycket nitisk och verksam prästman, särskilt i de världsliga bestyren, men visade sig fördomsfull och vidskeplig under trolldomsprocessernas tid" (Hernösands stifts herdaminne 2, 1923, s. 151).

5. Vid Vimmerby rådhusrätts sammanträde den 9 maj 1676 hölls rannsaking med en "här kommande trollflicka" (RA. Göta hovrätts arkiv. Handlingar rörande trolldom och annan vidskepelse 1, 1669–1728, opag.) Flickan uppger sig från början vara från Mora i Dalarna, men efter förfrågan intygar Linköpingsbiskopen Johannes Elai Terserus, att hon är född i "Skiölvij socken (Skedevi i Östergötland) och Swarfare torpett och föräldrarne hennes dödhe, det dieknerne ifrån samma socken wetta seija". Hon bekänner sig ha "uthjiorde dett starka Wäder som förorsakade dett stora Trääfallet". Tydliggen handlar det om en orkan i trakten som åstadkommit stor förödelse.

Rådhusrätten finner saken "mycket mörk", varför den icke "understår her utij någott enteligitt sluut giöra". Hela ärendet underställes därför Göta hovrätt för beslut, om vilket tyvärr uppgifter saknas i det tillgängliga arkivmaterialet.

6. Vid tre tillfällen 1679 den 13 februari, den 4 mars och den 10 april, förhöordes vid Ronneby rådhusrätt en illa beryktad "trollkona" från staden, Bengta Bengtsdotter. Bland de främsta anklagelserna mot henne var att hon hämnats på tyskt sjöfolk som inte ville ge henne allmosor, genom att uppväcka ett sådant väder att

de varit nära förlisning. (RA. Göta hovrätts arkiv. Handlingar rörande trolldom och annan vidskepelse 1, 1669–1728, opag.).

I protokollet ges en ingående skildring av händelseförloppet: Ett av åklagarens vittnen Anders Pettersson uppgav "att anno 1677 skeedte det emellem Johanni och Michaeli att Bengtta Bengtz datter kom i trätta med the hoos honom logerande tyska folcker, då och hans hustru kastade eldh och watten efter bemelte Bengta, och uthi samme åhr emellan Michaeli och Martini, drucknade hans tjänste piga. Endh ytterligare berättar Anders Pettersson, att förledhen anno 1679, något efter Martini, logerade een tysk skipper wedh namn Michell Spirstorp, och som han sadh wedh bordet, at skrifwe, eller rächna några penningar, inkom bemelte Bengta, badh honom gifwa sigh noget i Guds namn. Skipparen swaradte henne, Weib gehe wech, alzeit stritzt du hier, Bengta badh honom tencka, at han war een siööfahren man, wore bettere, att gifwa een stakar något ähn så afwijsa, och dherföre dess bettere lycka igien at förmodha. Skipparen blef alt wedh, henne at afwijsa, Bengta pukandes (förbannande) bortgick och skepparen icke mökit gott önskadhe. Händedis, som skipparen her ifrån segladhe, at honom i siöön hart wädder påkom, och efter störste lifz fahra inkom igien i Jernwijk (Järnavik, en och en halv mil från Ronneby) efter han sine eene mast hadhe mist." – Vid sista rättegångstillfället, den 10 april 1679 dömdes Bengta Bengtsdotter att halshuggas och hennes kropp att (på båle) brännas.

Summary

Wind Sorcery in the 17th Century Some Cases from Witchcraft Trials in Sweden

In the era of sailing vessels, sea communications were most dependent on the winds. Magic tricks to produce winds, or sometimes to prevent them, are known since ancient times. In Sweden, wind sorcery was mentioned as early as by Olaus Magnus in his *Historia de gentibus septentrionalibus* (Rome 1555) with illustrations which are reproduced here. Fig. 1 shows a witch emptying a pot of magic potion; a shipwreck indicates the result. In fig. 2, a man is selling wind to a seafarer in the form of a knotted rope. The knots were to produce wind as they were untied.

The author gives a number of examples of wind sorcery taken from court documents from proceedings against witchcraft in 17th century Sweden.

1. In 1669, a fisherman from Bohuslän was accused of having, on his return from a fishing-trip in 1656, when the wind had abated, blown through a small tobacco-pipe three times with the result that a storm arose that caused water to wash the gunwale. For this and other acts of sorcery the fisherman was sentenced to be beheaded and burned at the stake. He was executed in 1672.

2. In 1673, at the Assize Court at Stora Tuna in Dalarna, an old woman was accused of taking, accompanied by Satan, children on a witches ride. The chief witness was her twelve-year-old step-daughter, who had been forced to accompany her. The girl told the court her step-mother could also "produce wind" by incantation and by blowing through a split piece of wood. The step-mother was sentenced to be beheaded and burned at the stake whereas the girl, being under age, was let off with a birching.

3. In 1675, in Lövånger parish in Västerbotten, a number of "witches" were accused of going on witches' rides. In the minutes, it is also recorded that several of the accused had the power to produce wind. They were sentenced to death but with some hesitation since the only proof of their guilt was "the narrative of the small children". After a resolution by the appeal-court, the sentenced women were set free.

4. At the same Assize Court, a woman was accused in the following year. She had been reported by a twelve-year-old boy for having brought him with her on witches' rides. The boy told the court, too, that he could produce wind if he was accompanied by two or three boys, and that he then used a knotted thread. He would not explain himself any further. No decision was taken in the matter, but it was passed on to a higher authority.

5. A similar decision was taken by the Magistrates' Court at Vimmerby in Småland concerning a "witch girl", who had confessed that she had "produced the strong weather that had caused so many trees to fall." This evidently alluded to a hurricane that had wrought great havoc in the area.

6. In 1679, at the Magistrates' Court at Ronneby in Blekinge, a witch of evil repute from the town was interrogated. One of the gravest accusations against her was that she had avenged herself on German sailors, who had refused her alms, by raising such a storm that they had been near foundering.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

”Lathund” vid priffespel

Lösningen på en efterlysning i Rig 1973

På initiativ av dåvarande kulturchefen i Landskrona numera professorn vid Göteborgs universitet Sven B. Ek infördes i Rig 1973 s. 95 en efterlysning under rubriken *Vad betyder siffrorna.*

Det gällde två par rörligt sammanfogade mässingsskivor med siffrorna 1–6, resp. 1–5 i varierande antal sifferkombinationer (5 på de två små skivorna, 12 resp. 15 på de båda större). De hade omkring 1970 påträffats vid reparationsarbeten i Asmundtorps kommunalhus strax öster om Landskrona. Men ingen kunde ge besked om användningen och inte heller till Rig inkom något svar.

Sedan ett par år tillbaka har Sydsvenska Dagbladet Snällposten i Malmö låtit sin läsekrets under rubriken *Prylen* mer eller mindre gissningsvis ge besked om användningen av vissa avbildade, svårtolkade föremål. I anslutning härtill uppvisade föreståndaren för hembygdsmuseet i Asmundtorp Ragnar Persson de ovan omtalade och i museet förvarade mässingskivorna på Sydsvenskans redaktion, som publicerade (10.11.1981) den här återgivna teckningen, fig. 1.

Ett par svar inkom omedelbart och publicerades i tidningen (15.11.1981). I kortspelet priffé (förkortning av *préférence*) kan deltagarna skiftesvis utgå ur spelet efter varje ”sits”. Sifferkombinationerna var en ”lathund” för att hålla reda på ombytet, så att alla spelarna fick spela med varandra. Utgjordes spelpartiet av fem deltagare räckte sifferkombinationerna på de små skivorna. Var antalet sex blev ombytet mer invecklat och ordningsföljden har kunnat variera. De här avbildade större skivorna har 15 resp. 12 av vilka 10 resp. 8 är olika kombinationer. I Wahlström och Widstrands *Små spelböcker* nr 3 (1941, nu utgången) är dessa kombinationer inte heller mer än åtta. Här betecknas spelarna med bokstäver (A–F) och det anges att två spelare kom att spela med varandra två gånger. Detta gäller också för mässingskivornas kombinationer.

I vilken utsträckning en ”lathund” av detta slag förekommit är oklart. Rigs redaktör spelade med muntlig undervisning ofta priffé i sin ungdom, som

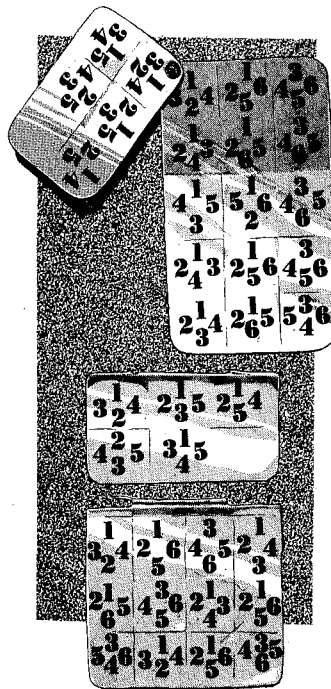

Fig. 1. Mässingskivornas sifferkombinationer, schematiskt återgivna. Efter S. D. S.

gymnasist i Ystad, som student i Lund och i hemmet i Hagestad i sydöstra Skåne men aldrig förrän nu hört någon sådan omtalas. Då hade ju inte heller efterlysningen 1973 behövts. Denna gällde såsom rubriken antydde främst själva siffersystemet. Detta har väl i första hand varit nedskrivet på ett papper. Mässingskivorna från Asmundtorp torde snarast ha varit ett unikt hobbyarbete. Redan variationen av ”gångjärnen” visar att det inte är fråga om någon serieprodukt.

Prifféspellet torde ha kommit i bruk hos burgna lantbrukare på den skånska slättbygden i senare delen av 1800-talet och hört till det allmänna borgerliga inflytandet vid denna tid, förmedlat bl. a. genom de nya stationssamhällenas honoratiories. Bruket av det här aktuella siffer- eller bokstavssystemet för spelarnas platsbyte kan ju inte gärna ha varit en lokal företeelse, eftersom det finns i tryck,

men faktum är, att de tre upplysningar som inkommit härom alla härrör från ett begränsat område mellan Landskrona och Eslöv.

Hur mässingsskivorna från Asmundtorp på sin tid hamnat i ett kommunalhus kan ju blott bli en

gissning. Kanske har det uppstått ett dröjsmål med en stämma och någon har plockat fram kortlekar jämte dessa slitstarka tillbehör för att deltagarna skulle kunna "ta sig en priff".

S. S.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

John Tuneld: Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Minnesbok 1957–1972:2. Uppsala 1981. 8 + 432 s.

Dens.: Didrik Arup Seip. En bibliografi. Med inledning av *Trygve Knudsen*. Utg. av Bymålslaget. Det Norske Samlaget. Oslo 1981. 109 s.

Av Gustav Adolfs Akademiens Minnesbok 1957–1972, vars första del utkom 1978, har den andra med under perioden avlidna ledamöters bibliografier nu utkommit. Liksom tidigare svarar f. förstebibliotekarien, fil. dr John Tuneld även för denna volym, tillägnad inte mindre än 31 bortgångnas liv och gärning.

Att presentera detta arbete lösryckt ur sitt sammanhang skulle kännas otillfredsställande. En kort återblick blir därför nödvändig.

Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning, sedan 1936 med epitetet Kungliga, stiftades i Uppsala den 6 november 1932 på initiativ av professor Jöran Sahlgren i samband med 300-årsminnet av hjältekonungens död.

Alltsedan begynnelsen har Tuneld varit Akademiens trogne bibliograf. Den första förteckningen utkom 1943 i anslutning till nekrologerna i Minnesboken 1932–1942. Den andra förelåg 1958 tillsammans med minnesanteckningarna för 1942–1957. Materialet har efter hand svällt så, att dessa senare numera slopats och ersatts av de i årsboken *Saga och Sed* intagna parentationerna. Trots detta har inte alla bibliografierna för perioden 1957–1972 kunnat rymmas i en enda volym utan måst uppdelas på två, varav den första med kortbiografier och förteckningar A–J utkom 1978. Härtill utgör den nu framlagda andra delen fortsättning och slut. I densamma har 19 personer

blivit föremål för fullständig bibliografering. Av utrymmesskäl har i 6 fall hänvisning gjorts till redan föreliggande förteckningar, till vilka 3 kompletter utarbetats. 6 ledamöter har ej efterlämnat någon litterär produktion.

I den unga akademiens Minnesböcker dominerade de svenska och skandinaviska namnen. Antalet ledamöter ökade snabbt, många utländska invaldes. Ofta hade dessa ett rikt författarskap bakom sig, varför – enligt förf:s förord 1978 – utarbetandet av bibliografierna blivit synnerligen mödosamt och tidskrävande.

Hur lockande det än skulle vara att referera även de äldre Minnesböckernas förteckningar och erinra om stora och kända namn, så får detta stå tillbaka för den förelagda uppgiften att presentera den andra och slutliga delens bibliografier för perioden 1957–1972.

Infallsvinklarna kan växla. Låt oss ur den alfabetiska förteckningen bryta ut de svenska ledamöterna, av vilka åtskilliga haft anknytning till Lund. Hit hör Natan Lindqvist (1882–1963), docent först i Uppsala, sedan Lund, innan han 1936 tillträdde professuren i svenska språket i Uppsala, vilken han som emeritus lämnade 1947. – Karl Gustav Ljunggren (1906–1967) verkade under hela sin livstid vid lundaakademien; han var professor i svenska språket från 1940 till sin död 1967. – Helge Nelson (1882–1966), som studerat och doktorerat i Uppsala, knöts redan 1916 till Lunds universitet som professor i geografi. Han blev 1947 emeritus. – Den internationellt mest ryktbare av de bortgångna lundaforskarna var Martin P. Nilsson (1874–1967). Han blev efter kallelse professor i klassisk fornkunskap och antikens historia vid Lunds universitet 1909, en tjänst som han innehade ända till 1939, då han blev emeritus. – Jöran

Sahlgren (1884–1971), Gustav Adolfs Akademiens initiativtagare, har varit verksam både i Lund och Uppsala. Vid det senare lärosätet var han från 1930 till sin emeritering 1950 professor i nordisk ortnamnsforskning. – Till våra mest aktade kulturhistoriska forskare hörde den inte minst för Rigs läsare välkände Sigurd Wallin (1882–1968), föreståndare för och intendent vid Nordiska museets högreståndsaydelning från 1924 till pensioneringen 1947.

Av övriga i Minnesboken behandlade svenska eller i Sverige verksamma ledamöter skall här till sist endast nämnas den estniska folkminnesforskaren Oskar Loorits (1900–1961) samt den för sin ordbok över Knäredsmålet och andra halländska studier kände Joël Wangö (1886–1971).

Fem normmän återfinnes i Minnesboken: Trygve Knudsen (1897–1968), professor i nordisk språkvetenskap; Nils Lid (1890–1958), professor i norsk folkkelivsgranskning; vidare den internationellt uppburna keltologen Carl Marstrander (1883–1965), alla vid universitetet i Oslo, samt Magnus Olsen (1878–1963), professor i äldre norska samt isländska språket och litteraturen vid universitetet i dåvarande Kristiania sedermera Oslo från 1908 till emeriteringen 1948. Till den femte, Didrik Arup Seip, skall vi strax återkomma.

Bland de utomskandinaviska akademiledamöterna märkes den i Göttingen verksamme folkminnesforskaren Will-Erich Peuckert (1895–1969), bl. a. utgivare av den till synes stagnerade Handwörterbuch der Sage; vidare den holländske germanisten och nordisten Jan de Vries (1890–1964), bl. a. känd för sin Altnordisches etymologisches Wörterbuch; den belgiske ortnamnsforskaren, professorn i germansk filologi vid universitetet i Louvain, Hendrik Jozef van de Wijer (1883–1968), samt slutligen Hugh Smith (1903–1967), professor i engelska språket och litteraturen vid University College i London 1949, därjämte föreståndare för dess Department of Scandinavian studies 1946–1963.

I samlingsen saknas en 1188 nummer omfattande förteckning i anslutning till biografien över professorn i nordisk språkvetenskap vid universitetet i Oslo, Didrik Arup Seip (1884–1963). Denna har tryckts separat i Norge, vilket kan tyckas beklagligt. Vad hindrade dess publicering inom Minnesbokens ram?

Bakom ovan i korthet refererade Minnesböckers förteckningar ligger en nästan ofattbar forskarmöda. John Tunelds bibliografiska arbete för Gus-

tav Adolfs Akademien alltsedan dess begynnelse 1932 är inte bara imponerande: det är ett livsverk.

Sven G. Sjöberg

Sten Lindroth: Svensk lärdomshistoria. Gustavianska tiden. Utgiven av *Gunnar Eriksson*. Norstedts. Stockholm 1981. 354 s., ill. Pris inb. ca kr 225:–.

Den 1980 bortgångne professorn i idé- och lärdomshistoria *Sten Lindroth* var en lysande representant för det svårbemästrade ämne som han företredde. Han ägde en djup lärdom, som omfattade både humaniora och naturvetenskap. Hans skrifter – liksom han själv – sprudlade av friska idéer och stimulerande uppslag. Därtill kom att han utmärkte sig för en utsökt stilkonst, såsom höves en av de Aderton. Hans grundlärdas doktorsavhandling om paracelsismen i Sverige är redan vorden klassisk, och hans stora verk om Kung. Vetenskapsakademiens historia är oundgängligt för var och en som vill tränga in i 1700-talets kulturliv.

Genom dessa och flera andra vetenskapliga skrifter var Lindroth väl rustad, när han i början av 1970-talet gav sig i kast med att skildra den svenska "lärdomen" i Sverige under seklernas lopp. Verket åsyftade att utgöra en handbok av samma typ som redan fanns rörande den politiska historien och litteraturhistorien, konsthistorien och kyrkohistorien. År 1975 utkom första delen av Svensk lärdomshistoria. Den behandlade medeltiden och reformationstiden och gav läsaren mersmak. Redan samma år var andra delen: Stormaktstiden färdig. Det var ett mäktigt band, som visade att förf. genom egna forskningar var djupt förtrogen med denna Sveriges lärdomshistoriska storhetstid. Tre år senare förelåg Frihetstiden, den period som nog stod författarens hjärta närmast. Det var forskningsfrihetens och de begynnande vetenskapliga upptäckternas lysande sekel.

Under arbetet på den följande delen av det stora verket om svensk lärdomshistoria gick förf. plötsligt och oväntat ur tiden. Det var en svår förlust för den humanistiska forskningen och för beundrande forskarkolleger. Han hade emellertid hunnit åstadkomma ett så stort tryckfärdigt manuskript, att hans efterträdare prof. Gunnar Eriksson fann det vara värt att befordra det till trycket. Nu föreligger boken, av utgivaren utökad med utdrag ur det ovan omnämnda verket om Kungl. Vetenskaps-

akademien och ur Lindroths skildring av Uppsala universitets historia, som utkom till jubileet 1977.

I en instruktiv Inledning har utgivaren angett vad som var avsett att komplettera den nu framlagda framställningen men, som sagt, inte var medhugnet. Det gäller delvis viktiga områden: universitetens och skolornas historia, den ekonomiska debatten, medicinens utveckling och de religiösa problemens behandling samt den allmänna kulturspridningen under detta tidsskede.

Icke förty ger de fyra kapitlen, som nu finns, en god inblick i det gustavianska tidevarvets kulturliv. Förf. betonar flera gånger åtskillnaden mellan frihetstidens och den gustavianska tidens karaktär. Bäst kan den återges med hans egna ord. Under den gustavianska epoken, heter det, vann "det sköna, det vittra sin ojämförliga prestige på bekostnad av vetenskaperna och samhällsnyttan för att omstrålade av romantiken och 1800-talets platoniska idealism behålla den in i vårt århundrade" (s. 194). Nu blomstrade upplysningsfilosofien under Gustav III:s hägn, nu bestämde Kellgren den vittra smaken genom Stockholmposten, nu började nyhumanismen med nyklassisk estetik och kosmopolitism och nu framträdde vad man kallat den nordiska renässansen med intresse för folkpoesi och antikvariska studier.

Men även naturvetenskaperna odlades. Man får komma ihåg att de ansatser som börjat under frihetstiden nu slog ut i full blom. Detta gäller om de tre "superforskare" som så minnesvärt hyllats i Tegnér's Akademisång: Torbern Bergman, som "drar grundritningen till världen", Carl Wilhelm Scheele, som "skedar skapelsen i härden" och Daniel Melanderhjelm, som "beräknar himlafärden för månens skiva, för planetens ring". De har alla tre fått sina forskarporträtt skarpt tecknade.

Förf. har format sin framställning till en samling av forskarmonografier, där han redovisar skrifterna och deras innehåll samt sätter in deras betydelse i det historiska sammanhanget. Vid sidan av de redan nämnda naturforskarna uppmärksammar förf. även banbrytare på de humanistiska områdena. Där möter språkforskare som Johan Adam Tingstadius och Matthias Norberg, historiker som Anders Schönberg och Jonas Hallenberg samt även samlare som Carl Gustaf Warmholtz och Johan Henrik Lidén. Alla har de genom sina insatser betytt mycket för den kommande utvecklingen. De framträder här i skarp relief tack vare förf:s mindre vanliga förmåga att ge konkretion och färg åt sin framställning.

Därför bör också några ord ägnas åt förf:s personligt färgade stilkonst. Utgivaren framhåller i sin Inledning, att detta arbete inte är en vanlig handbok utan fastmer "uttryck för författarens egen vision av den disciplin han ägnade ett liv av tränga forskningar". Detta återspeglas i hans ordval och karaktäristiker. Om den kända Nordiska samlingen i Uppsala säger han med rätta att den tillhör Carolinas "kronjuveler" och om den kände "riksprostens" publikationer heter det, att de "är lika ostädade som Gjörwells". Och när han skall karakterisera Jacob Fredrik Neikers angrepp mot fransk-klassicismens regeltvång, uttrycker han det så, att man nu "hade rätt att gråta och le inför ett skaldestycke utan att först se efter om det var tillagat efter kokboken".

Ett sådant språkbruk hade nog en akademiker av gamla skolan (t. ex. från den tid som här skildras) ansett vara världslost för att inte säga självsvaldigt. En nutida läsare finner det enbart fägningsamt. Tack vare denna ordkonst har förf. lyckats göra den faktaspäckade framställningen med dess många gånger hårdkokta materier till en mycket njutbar läsning.

Det bör till sist omnämnas att boken är försedd med många, väl valda illustrationer av olika slag, som framtagits med ledning av Sten Lindroths efterlämnade anteckningar, samt att den avslutas med en upplysande resonerande bibliografi och ett utförligt personregister.

Sten Lindroth fick inte uppleva glädjen att se slutmålet för sin framställning. Förlusten förnimmes svår även av den stora läsekretsen. Men vad som åstadkommit i och med de fyra banden av Svensk lärdomshistoria är och förblir ett monumentalverk.

Hilding Pleijel

Arne Losman: Carl Gustaf Wrangel och Europa. Studier i kulturförbindelser kring en 1600-talsmagnat. Deutsche Zusammenfassung. (Lychnos-bibliotek, 33). Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1980. 265 s., ill.

Detta arbete, som i en disputationsupplaga av blygsam yttre kvalitet ventilerades 1979 vid Göteborgs universitet, föreligger nu illustrerat och i översedd form i den förnämliga serien Lychnos-bibliotek. Förf. har sålunda haft den stora förmå-

nen att före den slutliga publiceringen göra en god avhandling ännu bättre.

Föremålet för avhandlingen är den bekante fältherren Carl Gustaf Wrangel, en av det trettioåriga krigets ryktbaraste personligheter, här hemma bekant som herre till Skokloster. Han var en av de tre generaler, som efter Banérs död 1641 förde befäl över armén i Tyskland. Som befälhavare för svenska flottan tillkämpade han sig segern över danskarna vid Femern. År 1646 blev han fältmarskalk och generalguvernör i Pommern och därmed också kansler för Greifswalds universitet. Slutligen blev han både riksmarsk och riksamiral. Hans utländska studieresa 1629–30 är rätt dåligt känd; han var inskriven vid universitetet i Leiden och studerade en kort tid i Paris.

Efter en orienterande biografisk inledning övergår förf. till undersökningens stora ämne C. G. Wrangels informativa och kulturella förbindelser i Europa. Framställningen är uppdelad på sju avsnitt, som har sina rubriker efter för dessa förbindelser viktiga orter, Nürnberg, Frankfurt a. M., Stettin, Greifswald, Hamburg, Amsterdam och London. Ett avslutande kapitel bär rubriken: Wrangel och Europa. Det är ett starkt varierat, för att inte säga brokigt informationsnät, som leder fram till denne härförare och generalguvernör över den nyförvärvade provinsen Pommern med en ställning, som närmast motsvarade en tysk småfurstes. Under alla dessa år utanför det egentliga Sveriges gränser behövde Wrangel pålitlig politisk och militär information om läget i Europa. I det av kriget hårt drabbade Tyskland framstod den fria riksstaden Nürnberg som ett mycket viktigt informationscentrum, varifrån bl. a. Georg Forstenheuser, en trogen vän av Sverige, rapporterade. Andra underrättelser inlöpte från de svenska residenterna i Frankfurt a. M. Georg Snoilsky och Christian Habbeus. Ett annat viktigt underrättelsecentrum var Hamburg med svensk resident och postmästare. I Hamburg sammanträffade Wrangel också med drottning Christina vid hennes besök där; de pommerska taffelgodsen bidrog till drottningens underhåll. Från Amsterdam erhöles icke blott rapport från den svenske diplomaten Harald Appelboom utan även holländska tidningar. Därifrån kom också nyheter från den utomeuropeiska världen. Från Danmark rapporterade residenten Magnus Dureel och Peter Chambers, svensk kommissarie i Danmark. Huvudparten av nyheterna från Östeuropa torde ha gått via de västeuropeiska nyhetscentra, särskilt Hamburg.

Dock mottog Wrangel rapport även direkt från Danzig, Warszawa och Wien, där den svenske residenten Dietrich Kleihe även informerade om Italien.

Från London informerade Johan Leijonberg. För Wrangels förvärv av konstverk, preciosa, böcker m. m. till hans slott i Sverige och Tyskland stod en rad andra ombud och leverantörer till buds. Han stod sålunda i förbindelse med konstnärer som Matthäus Merian i Frankfurt och konstagenter som Michael Le Blon i Amsterdam; en av hans mest anlitade bokhandlare var Samuel König i Hamburg, medan han i Holland beställde litteratur efter tidningarnas annonser. Som residerande på de pommerska hertigarnas slott i Alt-Stettin – förebilden för hans eget Skokloster – intresserade han sig livligt för stadens gamla fursteskola och understödde dess rektor Johannes Micraelius. En icke oviktig roll spelade Wrangel som kansler för Greifswalds universitet.

Ett mäktigt flöde av information om Europas politiska, militära och ekonomiska förhållanden – utanför den svenska centralregeringens – riktades på så sätt till C. G. Wrangel från residerenter, agenter, köpmän och andra. Alla meddelanden nådde honom genom ett väl fungerande postväsen. Det mesta arkiverades i Skoklosters arkiv (nu i Riksarkivet). Det är detta rika material, som Arne Losman nu granskat, ordnat och kritiskt sammanställt till en rikt facetterad, ibland nästan överraskande bild av denne magnat från barockens tidevarv. Vartill syftade Wrangels omfattande orientering på det kulturella området? Genom sin personliga strävan att lära känna världen blev han "alltmer bildad, men aldrig lärd".

Mycket mera är att hämta från Skoklosters slott och dess samlingar, som nu står under ledning av just denna boks författare, Arne Losman. Detta förhållande inger förhoppningar om nya publikationer från dess källor, såsom en samlad monografi över det rika biblioteket, som redan varit föremål för flera preliminära undersökningar, eller en vetenskaplig katalog över den märkliga manuskript-samlingen.

Christian Callmer

Martin Scharfe: Die Religion des Volkes. Kleine Kultur- und Sozialgeschichte des Pietismus. Gütersloher Verlagshaus. Gütersloh 1980. 180 s., ill.

Inom västtysk etnologi har "Religiöse Volkskunde", i Sverige numera benämnd religionsetnologi, sedan lång tid tillbaka intagit en framträdande ställning. Bl. a. bör man nämna de undersökningar som har utförts vid institutionen för "empirisk kulturvetenskap" i Tübingen. Martin Scharfe, Utz Jeggle, Gottfried Korff och Christel Köhle-Hezinger har lämnat väsentliga bidrag inom denna forskning. Studierna har gällt ämnesområden som helgonkult, religiösa bildbudskap, religionen bland minoritetsgrupper samt konflikter i lokala miljöer mellan katoliker och protestanter under 1800- och 1900-talen (t. ex. M. Scharfe: *Evangelische Andachtsbilder*, 1968, U. Jeggle: *Juden-dörfer in Württemberg*, 1969, G. Korff: *Heiligenverehrung in der Gegenwart*, 1970, C. Köhle-Hezinger: *Evangelisch - Katholisch*, 1976).

Martin Scharfe har lämnat det senaste större bidraget till denna forskning genom det ovan angivna arbetet, en kulturanalys av pietistiska väckelserörelser i Tyskland under 1700- och 1800-talen. I motsats till teologiska studier av lärouppfattningar inom pietismen vill han studera hur pietismen fungerade bland människor som påverkades av den. I likhet med de historiematerialistiskt orienterade undersökningarna inom väst- och östtysk etnologi utgör "livsform" (*Lebensweise*) ett centralt begrepp. Källmaterialet utgörs dels av biografier skrivna av pietister, dels av kritisk litteratur i samtiden mot pietismen. Biografierna skildrar främst de ledande personerna, eliten, inom denna religiösa rörelse. Källkritiskt sett innehåller de tendenser till skönmålning av verkligheten, men detta motvägs genom den litterära kritik som författaren utnyttjar.

Undersökningens historiska inriktning framgår redan av underrubriken, som markerar både den kultur- och socialhistoriska sidan. Detta kan ses som ett uttryck för det allt starkare intresset i Tübingen under de senaste åren för studier av kultur- och samhällsförhållanden längre tillbaka i tiden. Författaren har dock inte annat än antydningssvis (s. 63) vidrört pietismens utveckling under 1900-talet. Här hade det funnits helt andra möjligheter än under 1700- och 1800-talen att nå ett bredare register av människor präglade av denna rörelse. Genom intervjuer hade man kunnat få

en bättre bild än genom biografierna av deras subjektiva upplevelser, vilket är av centralt intresse i undersökningen. Tidsavgränsningen framåt i tiden strider egentligen mot intentionerna i den ideologikritik mot tidigare tysk etnologi som framfördes i Tübingen omkring 1970 (t. ex. *Abschied vom Volksleben*, 1970).

Hela undersökningen präglas av en historiematerialistisk forskningssyn. Därmed förenas en skarpt kritisk ton mot pietismen som helhet. Den äldre litterära kritiken kommer då väl till användning. Redan i inledningen framhåller Scharfe, att "det finns ingen värderingsfri historisk vetenskap, och en forskning som är kritisk mot sitt forskningsobjekt är i alla fall bättre än likgiltighet" (s. 9). Den kritiska inställningen märks bl. a. i markeringen av och avståndstagandet från självglorifieringen av den egna rörelsen i pietistiska biografier och bildframställningar. De samtida kritikerna, bl. a. Friedrich Engels, framhävde däremot hur pietisternas lärouppfattning, ideologin, kunde avvika från den faktiska livsföringen, t. ex. i fråga om det sexuella beteendet. Där skall det ha förekommit en erotisk sinnlighet, trots att den sexuella sfären i det yttre var starkt tabuerad. Att tillskriva pietisterna en sådan skenhelighet blev ett aktivt instrument i den då rådande konfliktsituationen. Genom sin kritiska ton fortsätter författaren de subjektivistiska och samhällskritiska forskningsinriktningar som har varit framträdande i Tübingen under 1970-talet. Men kan det vara till fördel, att man vid kulturanalys är så kritisk mot sitt forskningsobjekt som Scharfe är? Även om forskaren aldrig kan vara värderingsfri, gäller det dock att på ett klokt sätt balansera mellan objektiva och subjektiva utgångspunkter. Man måste i sin analys också upprätthålla en gränsdragning mot rent politiska syften.

Av stort intresse är undersökningens teoretiska inriktning. Författaren ställer sina historiematerialistiskt orienterade tolkningar i relation till tidigare forskares analyser av pietismen. Grundläggande hos Scharfe är att produktionsförhållandena bildar grunden för kulturen. Motsättningar mellan olika kollektiv inom en social hierarki avlöser varandra i en historisk process. Denna syn på kulturen märks bl. a. i polemiken mot de mycket diskuterade tankegångarna hos Max Weber, att religiöst motiverade ideal om sparsamhet, arbetsamhet osv. efter reformationen, den s. k. protestantiska etiken, skall ha utgjort en väsentlig grund för framväxten av den kapitalistiska andan under den tidiga indu-

strialiseringens perioden (jfr K. Suolinna: *Webers Thesis on the Protestant Ethic*, Temenos 1973). De weberska tankegångarna innebär ju med historiematerialistisk terminologi, att religiösa idéer skulle ha präglat utvecklingen av produktivkrafterna i stället för att utgöra ideologiska överbyggnader ovanpå de ekonomiska grundbetingelserna. Här ställs en idealistiskt orienterad tolkningsmodell mot en renodlat materialistisk, som Scharfe företräder. Han lägger faktiskt stor vikt vid att vederlägga "den vitt spridda uppfattningen att tillhörigheten till pietismen skulle ha medverkat till ekonomisk framgång" (s. 115). De religiösa idéerna kan inte utgöra någon primär faktor för att förklara kulturen. De är i stället en produkt av de förändrade samhällsförhållandena, när nya samhällsklasser växte fram under den tidiga industrialiseringen. Detta blir den huvudsakliga förklaringen, när Scharfe skall tolka varför pietismen uppstod just omkring år 1700. Den kom att fungera som en "krisreligion", en reaktion mot samhällsförändringarna som upplevdes som hotande. Men har han verkligen bevisat detta och kritiskt prövat olika förklaringsmöjligheter? Kan inte analysen av de empiriska förhållandena lätt bli helt beroende av den teoretiska förklaringsmodell som forskaren redan från början har valt? För den fortsatta diskussionen är det väsentligt att ställa sådana frågor. Det gäller ju att kritiskt granska teoriernas bärkraft i de enskilda undersökningarna och inte att utan vidare från början godta dem som ett slags axiom.

Anledningen till den sociala rekryteringen inom pietismen anser Scharfe också hänga samman med de då rådande ekonomiska förhållandena. Denna rekrytering kom att ske inom mycket bestämda sociala skikt, nämligen bland småbönder, vinodlare samt småhantverkare i städerna. Det gällde människor som levde under fattiga ekonomiska omständigheter. Pietismen kunde bara utvecklas där det fanns ett bestämt produktionsätt. Därvid polemiserar Scharfe mot flera kyrkohistoriker, som har menat att denna rörelse var väl förankrad inom olika sociala skikt. Själv ställer jag mig emellertid frågande inför att förklara pietismen enbart mot bakgrund av svåra ekonomiska förhållanden, nedgångsperioder. Varför kom i så fall inte arbetarklassen under den framväxande industrialismen att ansluta sig? Den levde under minst lika hårda ekonomiska villkor. I pågående studier av motsvarande frikyrkliga rörelser i västra Sverige under 1900-talet har jag faktiskt funnit att framträdande

väckelseperioder, präglade av många personliga omvändelser som sker under en kort period, i en del fall har sammanfallit med ekonomiska nedgångsperioder inom fiske och sjöfart såsom under 1920-talet. I andra fall har de inträffat under en påtaglig ekonomisk uppgångsperiod såsom under årtiondet efter det andra världskriget. Då måste även andra förklaringsmöjligheter prövas vid sidan av de ekonomiska. Scharfe har själv haft svårigheter att i alla sammanhang tillämpa sin förklaringsmodell. Det märks särskilt vid diskussionen om varför en del småbönder och småhantverkare i städerna anslöt sig till pietismen, medan betydligt fler andra inte blev påverkade, trots att de levde under samma ekonomiska förhållanden. Den frågan fick författaren faktiskt lämna öppen.

Också idealen som har dominerat inom pietismen finner Scharfe vara betingade av de rådande ekonomiska förhållandena. De blev en metod att legitimeras ett levnadssätt som var ekonomiskt nödvändigt. Det gäller arbetsamhet, sparsamhet, lydnad, ödmjukhet, undertryckande av personliga känslor och behov, inte minst disciplineringen av den sexuella sfären. Författaren framhåller t. ex. att "flit inte är en dygd. Inom produktionen bland småbönderna är det helt enkelt en nödvändighet för att överleva" (s. 60). Dessa asketiska ideal upprätthölls genom föreställningar om att Gud belönade och bestraffade. De förmedlades mellan generationerna med hjälp av en noggrann inprägling från föräldrarna till barnen. I den dåvarande situationen var dessa en väsentlig produktivkraft. Därför måste de tidigt lära sig lydnad och arbetsamhet. Kritiskt kan anmärkas, att det inte bara var bland dem som blev pietister som barnen utgjorde en väsentlig arbetskraftsresurs. Barnarbete var i stället allmänt förekommande i ett äldre samhälle. Varför skulle sådana levnadsideal vara särskilt nödvändiga just bland de familjer som påverkades av pietismen? Totalt sett var de hela tiden i klar minoritet bland befolkningen. Vid analysen gäller det att även se på hur dessa människor själva motiverade idealen. Det skedde faktiskt med hänvisning till den bibliska föreställningsvärlden, t. ex. i fråga om de noggranna reglerna för söndagshelgden.

Varför ser då Scharfe så kritiskt på pietismen trots uppfattningen att den primärt omfattades av människor som levde under kärva ekonomiska villkor? En väsentlig anledning visar sig vara, att pietisterna aktivt skall ha slagit vakt om den bestående samhällsordningen med dess hierarkiska sy-

stem. Man bidrog till att bevara klassgränserna snarare än till att bryta ned dem. Pietismen blev en "legitimeringsreligion", som fostrade trogna undersåtar. Detta kom särskilt tydligt till uttryck vid revolutionerna 1830 och 1848 i Tyskland, som flera forskare i Tübingen på sistone har studerat ingående (t. ex. W. Kaschuba & C. Lipp: 1848 – Provinz und Revolution, 1979, H. Boger m. fl.: Arbeiterübingen, 1980). Vid denna tid blev pietisterna politiskt medvetna och aktiva. De stödde de högre sociala skikten. Kampen bland pietister i ledande ställning kom att riktas nedåt mot proletariatet, den framväxande arbetarklassen som företrädde de revolutionära och demokratiska strävandena. Scharfe betecknar dessa pietister som kontrarevolutionärer och som hantlangare åt den regerande konservativa statsmakten.

*

Man frågar sig då vilken motivering pietisterna själva, som tillhörde den fattigare delen av befolkningen, har haft att motarbeta arbetarklassen. Enligt Scharfe upplevde de en tilltagande konkurrenssituation och ett ekonomiskt hot från en ny klass, som växte fram. Författaren har dock inte diskuterat, att pietismen från början inte utgjorde någon "legitimeringsreligion". Fastmer var den en motrörelse mot den förhärskande religiösa ideologin, ortodoxin. Den nya rörelsen fäste en central vikt vid individernas personliga troslov och att det i sin tur tog sig uttryck i en ny livsföring. Karaktären av motrörelse förstärktes under 1700-talet i och med den radikala pietism som alltmer gjorde sig gällande. Där tog man mer markant än inom den tidigare pietismen avstånd från den etablerade och officiella religionen (t. ex. H. Pleijel: Karolinska kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680–1772, 1935). Varför tar Scharfe inte upp detta? Passar det inte in i hans resonemang som vill förklara alla kulturella processer mot bakgrund av de ekonomiska betingelserna? När olika ideologiska uppfattningar, t. ex. religiösa som här var fallet, råkar i motsättning till varandra menar jag, att man kritiskt måste pröva hur olika faktorer kan göra sig gällande. Så har varit nödvändigt vid mina egna studier av både inomkyrkliga och frikyrkliga väckelserörelser av pietistisk art under 1800- och 1900-talen.

Av intresse är vidare att Scharfe inte enbart analyserar pietismen utifrån ett kollektivt klassperspektiv. Man märker hos honom ett tilltagande intresse, jämfört med tidigare undersökningar i

Tübingen, även för individerna, kulturens subjekt. Författaren försöker att avslöja pietisternas personliga upplevelser såsom motiveringarna för att de anslutit sig till denna religiösa rörelse, deras syn på andra människor i det omgivande samhället och på den övernaturliga värld som de föreställde sig. Flera exempel lämnas på deras föreställningar om övernaturliga under. Änglar grep påtagligt in i den vardagliga världen. Man trodde på mirakler och helbrägdagörelser. Mirakellitteraturen ökade faktiskt i omfattning under 1800-talet och användes enligt författaren som ett kampmedel i konservativ anda mot samhällsförändringarna, särskilt mot revolutionen år 1848.

Intresset för individerna, och då inte bara som medlemmar i ett kollektiv, har helt uppenbart medfört närmanden till psykoanalytiska synsätt. Det gäller speciellt uppfattningarna hos Erich Fromm, vars arbeten citeras på flera ställen i Scharfes undersökning. Sådana försök att förena historiematerialistiska och psykoanalytiska uppfattningar knyter faktiskt an till tidigare forskningstraditioner inom Frankfurtskolan, som forskarna i Tübingen har varit starkt inspirerade av (H. Bausinger: Grundzüge der Volkskunde, Darmstadt 1978, jfr O. Thyssen: Drömtydning och klasskamp, sv. övers. av M. Forser, 1978).

Som helhet betraktad har Scharfes undersökning sitt största intresse för etnologer genom att den illustrerar en konsekvent genomförd historiematerialistisk analys av en folklig föreställningsvärld, motiverad utifrån en bestämd ideologi, i äldre tid. Boken bör kunna tjäna som en bra utgångspunkt för vidare diskussioner om tillämpningen av historiematerialistiska synsätt samt för frågan om kopplingen mellan den teoretiska utgångspunkten och empirin. Teorin skall ju tjäna som ett medel för forskaren att förklara mekanismerna bakom den empiriska verkligheten.

Anders Gustavsson

Roar Hauglid: Laftekunst. Laftehusets opprinnelse og eldste historie. Engl. summary. Norske minnesmerker. Utg. av Riksantikvaren. Dreyer. Oslo 1980. 342 s., ill.

Laftekunst – det är knuttimring. I Norge har bevarats fler knuttimrade hus än på annat håll i världen och i gemen är det byggnader som präglas av en mycket hög teknisk och konstnärlig kvalitet.

Denna märkliga byggnadskonst har nu fått en lärd och glansfull presentation i föreliggande verk, författat av byggnadshistorikern, den förre norske riksantikvarien Roar Hauglid. Att utgivandet uppfattats som en nationell hederssak framgår av bokens påkostade utstyrelse och av det ekonomiska stöd som lämnats av stat, företag och enskilda.

En så gloriös företeelse har gärna tillskrivits djupa inhemska rötter. Ännu under recensentens första studietid fick man bl. a. i Nicolay Nicolaysens skrifter läsa, att knuttimringen funnits på norsk landsbygd redan under sagatiden och sedan efterbildats i städerna. Sentida boplatsundersökningar, som ingående redovisas av Roar Hauglid, visar dock att förhållandet varit ett helt annat. Ett ytterligare påstående av Nicolaysen var att husfaderns plats vid bordsgaveln — en placering som man igenkände från den egna skånska hembygden — också var ett arv från sagatiden. Men redan i en uppsats 1941 framhöll Hauglid, att medeltida bordsskivor i sin utformning och dekor visade, att högsätet haft sin plats vid bordets mitt och att placeringen vid bordsändan kommit först under renässansen.

Hauglid har i sin nya bok satt in knuttimringen i ett stort europeiskt tidssammanhang. Tekniken är inte så enkel, att den självständigt kan ha uppstått på flera olika platser. Här måste finnas ett sammanhang, men var och när ligger uppkomsten? Och hur har spridningen skett? Den sentida vida förekomsten i östra Europa har föranlett antagandet, att knuttimringen är en slavisk uppfinning. Olika teorier med historiska, språkliga eller etnologiska motiveringar har dock framlagts för att motbevisa detta. Om dessa säger Hauglid, "att de saknat de konkreta hållpunkter som bara tingen själva kan ge oss" (s. 39).

Hauglid låter alltså sakmaterialet tala och fälla utslag. Gentemot det negativa beviset att knuttimringen inte lämnar spår efter sig och alltså inte går att styrka på arkeologisk väg kan Hauglid positivt stödja sig på det senaste halvseklets stora och många boplatsundersökningar såväl i städer som på landsbygd. De visar med all tydlighet, att det förhistoriska huset i västra Europa var ett stolp- och flätverkshus. Även i hus av sten och jordtorv ingick stolpar i eller längs väggarna för att uppbära taket.

I Norge saknas säkra belägg på knuttimrade hus före 1000-talet. I hela Väst-Europa finns inga sådana hus som är äldre än dem man känner i öst. I Ryssland och delvis också i Polen är knuttimringen

förhärskande under 800- och 900-talen, då man i väst fortsatte att bygga i resvirke. Som bevis för att knuttimrade hus existerat även i Väst-Europa långt dessförinnan har återopats fynd av brända lerbitar med trekantigt tvärsnitt, som uppfattats vara brandrester av fyllnad mellan liggande, ihopknutade timmerstockar. Hauglid menar gentemot detta, att stockarna av sin egen tyngd och genom inlagd mossa tätar sig själva. Lerbitarna kan lika så väl, menar han, härröra från det grövre materialet i flätverkshus.

Hauglid betonar starkt, att de nyuppkomna nordiska städerna varit av betydelse för förändringarna i byggnadsskicket. I Sverige är det först så långt norrut som i Sigtuna man möter de första spåren av knuttimrade byggnader, korta hus aldrig över 7 m. Det är inte osannolikt, att knuttimringen fått sitt första fäste just här, handelsförbindelserna från Sigtuna gick inte bara västerut utan också i hög grad till Ryssland. Både i Sverige och Norge kan kungliga giftermålsförbindelser med det ryska hovet medverkat till impulser österifrån.

Folkvandringstidens långhus, storfamiljshuset, som kunde vara flera tiotal meter långt, behöll sin ställning i Norden långt in i medeltiden. När det undanträngdes av en annan byggnadsteknik hade detta sin grund i ett socialt strukturskifte i slutet av 1000-talet och början av 1100-talet. Det gamla ättesamfundet upplöstes och det fanns inget behov längre av de stora husen. Byggnaderna på gårdstomten uppdelades istället för olika funktioner, husdjur och gröda får sina skilda hus. Detta möjliggjordes av den nya tekniken: knuttimringen. Söderut fick flätverkswäggen sin fortsättning i korsviket. I ett hänseende tog dock landsbygden inte efter de nya byggnadssignalerna från städerna: man bibehöll ännu länge den öppna eldstaden mitt på golvet. Eller inom vissa områden rökugnen i stugans ena hörn, trots att skorstenen då börjat höra till stadsbruk.

Såväl till konstruktion som i dekorativ utstyrelse är stolphärbrena och loftbodarna, på norska "bur" och "loft" (dvs. byggnader i resp. en eller två våningar), vid sidan om stavkyrkorna de förnämligaste timmerbyggnaderna i Norge. De tidigaste norska loftbodarna härrör från 1100-talets senare del och har tvivelsutan förekommit i städerna. Här var tomterna trånga, det var önskvärt att bygga i flera plan och här fanns ävenså ett behov att genom svalgången göra de enskilda utrymmena lättillgängliga. När loftbodarna i liknande former vann spridning på landsbygden var det snarast en mo-

desak, här behövde man ju inte spara på tomtutrymmet.

Den första hälften av Hauglids bok är ägnad knuttimringens uppkomst och tidigaste historia: även på väst- och nordeuropeiskt område förekom timring i andra sammanhang än husbyggnad, t. ex. i gravkamrar och i ramar för jord och för stenuppfyllnad vid skyddsvallar och befästningsarbeten. I den senare hälften av boken avbildas i svart-vitt och i färg knuttimringens topprestationer i Norge. Här ägnas även ett tjugotal sidor åt det begränsade svenska materialet med bl. a. stolphärbren från Älvdalen och Älvros och loftboden från Ornäs. Dessa torde en gång inte ha varit så isolerade som de nu ter sig.

Sigfrid Svensson

Sigurd Erixon: Folklig möbelkultur i svenska bygder. Faksimileutgåva. Walter Ekstrand Bokförlag. Lund 1980. 147+288 s., ill., 16 färgpl.

En mängd böcker har under senaste åren givits ut i faksimileutgåvor. Sigurd Erixons Folklig möbelkultur är bara en i raden, men i mitt tycke en av de absolut viktigaste. Egentligen kom den ut första gången 1925–26 under titeln Möbler och heminredning i svenska bygder, 1–2. Drygt ett decennium senare hade dock Erixon bl. a. genom ett riksomfattande fältarbete tillfört vår kännedom om den folkliga möbelkulturen ett ännu större material och detta kunde redovisas 1938 i Folklig möbelkultur i svenska bygder, den som nu föreligger i nyutgåva.

Sigurd Erixons bok har länge varit mycket svåröverkomlig, vare sig man velat låna den genom bibliotek eller köpa den på antikvariat eller bokauktion. Därför känner man en stor glädje över initiativet till nytryck och hoppas att den skall finna vägen till både sina gamla läsare och nya generationer intresserade trots det ändå anseliga priset.

Den nya upplagan avviker från originalet på två punkter. Ett stort plus är Sigfrid Svenssons nytillkomna förord, där han med sin fatabur av synnerligen lång erfarenhet på detta forskningsområde hjälper läsaren att förstå det sammanhang, som boken ursprungligen kom till i. Ett minus är dock den dåliga kvalitet som bildmaterialet givits i den

nya utgåvan. De omtryckta bilderna är verkligen inte roliga och förvränger ibland intrycket rejält av det avbildade.

I och för sig är Folklig möbelkultur inte tidigare recenserad i Rig, vilket egentligen skulle vara anledning till att här försöka göra en grundligare genomgång. Jag nöjer mig dock istället med ett par personliga reflektioner inför det verk som jag själv skattar som ett av den svenska etnologiska litteraturens verkliga pärlor.

För det första måste man, så här mer än ett halvsekel efter det att den först kom ut, summera den enorma betydelse som boken haft för forskningen. Jag tänker då inte bara på oss möbelforskare, utan även på andra som intresserat sig för allmogekulturen i stort. Bokens betydelse för modern litteratur på möbel- och heminredningsområdet visar också att den fortfarande är nummer ett. De nyare må vara populärare skrivna, men ofta går uppgifterna tillbaka till samma källa, till Erixon. Vad gäller popularitet måste också påpekas den spridning som Folklig möbelkultur fått. Den har inte bara blivit facklitteratur för etnologistuderande och museimän, utan även kommit ut till en förvånansvärt bred allmänhet, vilket jag bland annat märkt i mitt arbete som museiman i Gävleborgs län.

Folklig möbelkultur är egentligen i sig själv ett argument för den numera så ofta förhånade föremålsforskningen. Vilken lucka skulle vi inte ha i kunskapen om bondesamhället om inte den här dokumentationen hade funnits? Idag talas det ofta om vikten av att se helheten och bredden i ett forskningsområde, men för att kunna det måste vi ju ha en grundlig dokumentation som redskap och även ha analyserat delproblemen. Det hela kan liknas vid en sönderslagen glasmålning. För att återskapa den måste även småbitarna letas upp och den som inte är noggrann i det arbetet kan aldrig rätt återge det ursprungliga motivet. Det är nödvändigt att ha teorier, men de behöver också ha en väl underbyggd grund att stå på.

Sist ännu en personlig reflektion. Här har vi ju ett uppslagsverk och en katalog även för en modern möbeltillverkare. Här finns möbler som bevisligen haft en bred spridning och ofta varit så omtyckta att de reproducerats under flera århundraden. Men var är dagens möbelfabrikanter? Varför står Ni och gömmer Er bakom mormorsfransar och farfarsknoppar? Träd fram ur plysken och plastlackångorna och se det svenska kulturarvet!

Göran Gudmundsson

Carl Olof Cederlund: Vraket vid Älvsnabben. Fartygets byggnad. Engl. summary. Stockholm 1981. 101 s., ill.
Ingrid Kaijser: Vraket vid Älvsnabben. Dokumentation. Last och utrustning. Engl. summary. Stockholm 1981. 129 s., ill. = Rapport 13 och 14 från Projektet undervattensarkeologisk dokumentationsteknik. Statens sjöhistoriska museum.

På 1960-talet blev sportdykning ett omtyckt nöje även i Sverige, möjliggjord framförallt genom nyuppfunna lättare utrustningar. Redan på ett tidigt stadium inledde Statens sjöhistoriska museum samarbete med sportdykarna i avsikt att dokumentera vad som hämtades upp ur djupet. Sportdykningen inriktade sig naturligt nog särskilt på strandade fartyg och det blev snart nödvändigt att skapa ett rättsligt skydd för dessa i fornminneslagstiftningen.

Så småningom började museet att utföra egna dykarundersökningar av förlista fartyg och metoder utarbetades, särskilt för ett systematiskt tillvaratagande av information utan att vraken behövde lyftas i dagen. Bland de objekt som blev föremål för sådan undersökning var ett kravellbyggt mindre fartyg, lastat med spannmål, som gått på grund vid Älvsnabben på Muskö under infart till Stockholm. Förlisningen har efter allt att döma skett omkring år 1730. Härav vittnar särskilt fynden av ett antal mynt, men föremål av olika slag som upptogs från vraket talar i samma riktning.

Fyndet från Älvsnabben har nu blivit föremål för de båda ovan anförda berättelserna som tydligt visar det kulturhistoriska värdet av de fynd som den s. k. undervattensarkeologien bringar i dagen. I den första rapporten ger projektledaren Carl Olof Cederlund den historiska bakgrunden till fyndet och fyndplatsen, men framförallt med sedvanlig akkuratess en ingående framställning av vad som kan utläsas om fartygets konstruktion och utseende. Det hela belyses med instruktiva teckningar och fotografier, tagna under vattenytan. Talrika jämförelser göres med andra liknande fynd.

Den andra rapporten ägnas först åt en fängslande redogörelse för de sinnrika och delvis ganska sofistikerade metoder som kommit till användning vid uppmätningen av skrovet och vid fotograferingen av detta. Författare är arkeologen Ingrid Kaijser, som hela tiden deltagit i undersökningen.

Hon har också skrivit huvuddelen av denna rapport 14, som även behandlar lasten och utrustningen. Den innehåller dels en kommentar till de tillvaratagna fynden dels en katalog över dessa, allt illustrerat med utmärkta teckningar och fotografier, vilka senare emellertid i vissa fall vanprydes av att man inte avlägsnat de påhängda nummerlapparna före tagningen.

Avsikten med den närmare granskningen av fynden har varit att finna hållpunkter för dateringen av förlisningen men också att om möjligt få en antydan om, var fartyget kommit ifrån. De flesta fynden, särskilt av fajans och glas, bekräftar som redan sagts den genom mynten gjorda dateringen till 1730 eller något år därförut. En av förf. uppgjord karta synes visa att fartyget hört hemma i nordvästra Tyskland, kanske snarast Lübeck. På några punkter är dock de indicier förf. åberopar väl spröda för att kunna vara vittnesgilla i detta sammanhang. Av ogräs i spannmålslasten med signifikativ utbredning upptages gullkrage (*Chrysanthemum agेतum*), men av denna växt har man endast funnit 4 frukter. Och av bovete (*Fagopyrum esculentum*) har konstaterats endast en frukt, var till kommer att detta sädeslag odlats även i de sydsvenska landskapen.

Förf. har ägnat fynden ett grundligt studium med framdragande av paralleller på andra håll. När hon för de s. k. texttallrikarna anför fynd från bl. a. Göteborg hade hon på närmare håll kunnat åberopa sådana, gjorda vid grävningar i Centralplan i Stockholm (Hans Hansson, Med tunnelbanan till medeltiden, 1960, s. 177).¹ Man kan ibland förvåna sig över vissa av de använda termerna, t. ex. när matkopporna av fajans kallas "supkoppar". Durchslaget av keramik kan endast tillfälligt ha använts som "fiskfat". Förf. meddelar i olika sammanhang några mycket värdefulla, inte tidigare publicerade excerpter av kulturhistoriskt intressanta notiser i renoverade domböcker i Svea hovrätts arkiv. 1689 berättas från Uppland om ett rättsfall, där sjöfolket gick iland för att köpa filbunkar. Förf.:s reflexion att "det var en delikatess för *dåtidens* människor" synes vittna om att hon inte känner till att det rör sig om en vanlig, ofta daglig sommarrätt i borgerliga familjer, i varje fall fram

¹ Även i Nordiska museets samlingar finnes tallrikar av detta slag med texter på holländska. Översättningen av inskriften på Sjöhistoriska museets tallrik 23876 avser emellertid en helt annan tallrik i detta museums samlingar, nämligen 23461, som jag inte återfinner i Kaijserns publikation.

till andra världskriget eller så länge som man kunde erhålla icke pasteuriserad mjölk.

Utom de inte så få föremålen av keramik och glas upptogs bl. a. resten av riggen, pumpen och navigationsinstrumenten (kompasslådan och Jakobstaven). Med ledning av fynden söker förf. också ge glimtar av livet ombord. Ingrid Kaijsers arbete är värt allt erkännande och av bestående värde.

Gösta Berg

Sten Andersson: Matens roller. Sociologisk gastronomi. AWE/GEBERS Stockholm 1980. 144 s.

Redan med titeln placerar författaren boken inom ett forskningsfält som inmutats av bla strukturalism, semiotik och interaktionism. I förordet formulerar han sin målsättning att använda maten som "infällsvinkel för att belysa människan som samhällsvarelse". Med olika analyser vill han låta maten "berätta om de sociala villkoren i dagens Sverige".

Det är alltså ett enormt och mångskiftande ämne författaren inbjuder läsaren till. Framställningen är vad som med ett banalt ord kallas "populär". Författaren har lyckats presentera teorier inom sociologi och kulturvetenskap på ett lättillgängligt, ofta kåserande sätt och rikedom på uppslag, reflektioner och provokationer måste väcka läsaren till debatt.

Hurdan är då den matens grammatik, den uppsättning av givna regler som enligt författaren bestämmer vår matkultur?

Han rör sig inom kända domäner då han i svepande formuleringar populariserar teorier om mat "mellan natur och kultur" och matens betydelse i socialisationen. Även i en essäistisk framställning av detta slag hade referatmarkeringar och litteraturhänvisningar varit av intresse. Läsaren hade därmed fått större chanser att följa Sten Andersson i hans dechiffreering av matens socio-kulturella kod.

För honom är maten och måltiden kategoriserad och strukturerad enligt det normsystem samhället bestämt på olika plan inom sin präglingsapparat. Hans argumentering grundar sig ofta på kategoriska påståenden om smak, social kontext och mycket annat men bortser i många fall från empiriska förhållanden. Låt mig belysa med några exempel:

Vi tvingar i barnen "snäll och tråkig" mat liksom vi i övrigt skyddar dem från livets törnar. Det är tråkigt att vara barn och därför ska de äta tråkig mat, är författarens tes. Den sötsliskiga skenvärld vi låter våra barn leva i symboliseras bäst av lördagsgodis i form av sega råttor och marsipangrisar. Dressyren till borgerlig livsstil har kedjat fast barnet vid bordsskicket och via tvångsmatning kuvas det att ge upp den hopplösa kampen för en egen identitet. Författarens samhällsbild är tydlig: det gäller att applicera samhällstvänet på barnmatens grammatik. Deltagarobservationer i svensk barnfamilj i slutet av tjugonde århundradet skulle måhända nyansera bilden – men då skulle inte barnmatens grammatiska paradig stämma. Regeln skulle kanske få för många undantag?

På liknande sätt har författaren bestämt att könsidentiteter avläses i maten. Socialisationen via maten gör att "arbetsmarknaden tränger rakt in i pojken tallrik" och "monogamin ligger på flickans tallrik". Den blodiga biffen med den "manliga" såsen placerar mannen i en värld av kultur, aktivitet och ordning medan kvinnans beroendeställning utkristalliseras i den söta bakelsen, salladen och frukten. "Kvinnans sociala plats är ju inte först och främst i kulturen. Hon är tvärtom den som ska göra kultur av naturen". Nonsenskorrelation eller dold kulturell kod? Åtminstone bör författarens bevisföring ge nya infällsvinklar åt könsrollsdebatt vid middagsbordet!

I försök att dra ut konsekvenserna av Lévi Strauss kulinariska triangel kontrasterar Andersson det stekta som handlingsideal – hård yta med dolt mjukt innehåll – mot det koktas oskiktade massa. Kryddningen innehåller samma kontrast: det stekta ger en illusorisk frihet i val av smaksensationer medan det kokta redan i tillagningen är kryddat. Kryddorna som "matens masker" får för övrigt sin särskilda analys. För kulturforskaren som söker koder i vardagslivets symbolspråk bör dessa tankar vara inspirerande, även om konklusionen är svårbegriplig, nämligen att den kokta maten "svarar mot ett samhälle som kan ge människorna större frihet på andra områden". Kanske har valet mellan kokt och stekt och kryddornas smakregister andra rötter än i en internaliserad, en omedveten världsbild? Ibland undrar man om författaren till Matens roller velat iscensätta ett matens stora skådespel, en fiktion på vardagslivets skådebana.

I målsättningen att låta maten skildra de sociala villkoren i dagens Sverige måste givetvis mat i

olika sociala klasser ha sitt kapitel. Maten som sammanhållande länk och skiljemur exemplifieras inte bara i fråga om klasskampens mekanismer utan också ifråga om "klassmässiga förhållnings-sätt". Mat och måltid i olika delkulturer ger viktiga förklaringsgrunder till vår egen hållning till maten. Det är att beklaga att bokens tidsperspektiv är alltför snävt och att karakteristiken av matkulturens klasskillnader är alltför ytlig och schablonmässig. Därför verkar inte heller författarens slutord övertygande: "Den demokratiska parollen är: samma mat åt alla". Tendenser i vår tid gör det troligt att en sådan likriktning kommer att bekämpas.

I boken får den endimensionella människan under samhällsutvecklingens tryck en endimensionell kropp. Vår kamp mot fetma innebär en förnekelse av kroppen och en moralkodex. I klartext: när vi avstår från smör och skär bort fett på skinkan uttrycker vi "ett äckel över en hel kultur som håller på att gå i graven". Slutsatsen verkar paradoxal: Är det skönhetsideal, moral – eller rädsla för hjärtinfarkt som styr våra kostvanor? Författaren förtiger näringsfysiologiska argument i sin strävan att skildra den alienerade människan i ett sönderfallande samhälle. Hälsopropagandan är i hans samhällsbild ett förbarnsligande av hela befolkningen "i den meningen att alla ställs inför ett hot om att omyndigförklaras".

Sten Andersson retar läsaren med kategoriska påståenden, karikatyrteckningar och märkliga slutsatser som han kallar "social logik". Men hans framställning väcker till debatt och kan därför bli en idéspruta vid studium av mat som något mycket mer än föda.

Ingrid Nordström

Nils-Arvid Bringéus: Matkultur i Skåne.
LTs förlag. Stockholm 1981. 96 s., ill.
Pris inb. ca kr 95:–.

För drygt tio år sedan tog Nils-Arvid Bringéus initiativet till det första internationella etnologiska matsymposiet. Vid detta tillfälle och i åtskilliga artiklar därefter har Bringéus motiverat kostforskningens plats och betydelse inom den moderna etnologin. Det senaste exemplet på detta är boken *Matkultur i Skåne*. Utgåvan bygger delvis på redan publicerat material, men nu omstöpt och presenterat i ny form.

I bokens förord påpekar förf.: "Den utgör ingen receptsamling. Den vill istället sätta in den skånska maten i sitt sammanhang och försöka förklara varför vi äter det vi äter i Skåne". Således ägnar förf. stort utrymme åt att förklara ekologiska och naturgeografiska determinander för kosten liksom sociala förhållanden i landskapet och kring det dukade bordet. Skåne är inte det platta och enahanda stycke land, som gängse föreställning ger vid handen. Från norr till söder förändrar sig landskapet från storskog över s.k. risbygd till lerslätt, och den skånska hushållningen, och i viss mån välmågan, byggde på ett utbyte av produkter mellan dessa olika områden. Det fullständiga självhushållet tillämpades således inte varken på Söderslätt eller i Göingebygden; i norr behövdes tillskott i form av spannmål, i söder i form av kött och smör.

Dessa variationer är viktiga att hålla i minnet när vi talar om begreppet "skånsk mat", och de påpekas också i bokens genomgång av allmogens baslivsmedel som bröd, gröt, fläsk, äggmat och fisk. Men det var inte bara regionalt utbyte som formade det skånska kosthållet, kryddningen bär vittnesbörd om inslag av danskt och kontinentalt smakideal liksom tidig industrimältning och -brygning av såväl vardagsdricka som festöl tyder på betydande påverkan från staden.

Festmaten ägnas stort utrymme. Läsaren förplägas med bröllophögtidens överdåd och julfjordens läckerheter men får också stifta bekantskap med de dignande bordens förutsättning: förningsseden. Denna institution möjliggjorde en gillesgång mellan socialt och ekonomiskt likställda gårdar i viss turordning under året. Systemet med förningsgillen tillämpades så ivrigt att de på sina håll begränsades av sockenstämmorna.

Skåne tillhör de socialt mest stratifierade landskapen i vårt land. De sociala skillnaderna manifesteras tydligt i bordskicket. Husfolkets och främst husfaderns patriarkaliska ställning gentemot tjänstefolket markerades särskilt starkt i och med att det under 1800-talet blev vanligt att inrätta särskilda "folkastugor", där drängar och pigor fick inta sina måltider.

En särskild krydda i beskrivningen av den skånska matkulturen utgör bokens sista kapitel, som behandlar folkloristiken kring maten. Förf. visar här vilken central plats maten har intagit i människors föreställningsvärld. Med rim, gåtor och talesätt speglas både övertro och moraliska värderingar.

Boken är försedd med en utförlig litteraturförteckning.

Anders Salomonsson

Ingeborg Lingegård: Livet i Gammalsvenskby. Svenskbybornas mattraditioner, seder och bruk. LTs förlag, Stockholm 1981. 112 s., ill. Pris inb. ca kr 75:—

Den 1 maj 1982 är det precis 200 år sedan en koloni på omkring 500 svensktalande bönder från Dagö i Estland anlände till den plats som sedan skulle få namnet Gammalsvenskby belägen i området vid nedre Dnjepr. Svenskbyborna stannade här i Ukraina i 147 år, men de glömde aldrig bort sitt svenska arv. År 1929 fick de — efter en tid av ovanligt svåra förhållanden — till slut utresetillstånd. Efter ankomsten till Sverige kom de flesta att slå sig ned på Gotland, där man bildade Föreningen Svenskbyborna. Sedan 1977 har föreningen en egen föreningsgård vid Roma kyrka, där också svenskbybornas klockstapel står.

Det var när man skulle fira föreningens 50-årsjubileum 1979, som man insåg att många f.d. svenskbybor hade gått ur tiden och med dem kunskapen om livet nere i Gammalsvenskby. Man startade därför en rad studiecirklar för att kunna dokumentera gamla seder och bruk och det utdöende svenskspråket. Det ovannämnda arbetet har tillkommit genom ett nära samarbete mellan Ingeborg Lingegård, bosatt på Gotland sedan 30 år, och föreningens ordförande Gustav Kotz. Framställningen bygger till stor del på svenskbybornas egen kunskap om sitt förflutna. Här berättas om jordbruket och fisket, byn och bostaden, skolan, hantverket, högtidsdagarna, matordningen, läkekonsten och folktron.

Vad som kanske mer än allt annat utmärker svenskbyborna är deras starka sammanhållning, och deras vilja att hålla sin historia och sina traditioner levande. För uppbyggandet av en etnisk identitet spelar våra matvanor en avgörande roll. Etnologerna har därvid kunnat visa att människor som hamnat i en främmande omgivning längst bevarar den egenart som är förbunden med födan eller med den tyske etnologen W. H. Riehls klassiska ord: "Nirgends sind die Volksstämme konservativer als wo es Mund und Magen gilt." För svenskbyborna av i dag är matvanorna en betydelsefull del av ett kulturellt arv som spelar stor roll för identifikationen med Gammalsvenskby. Man kan därvid påstå att de traditionella maträtterna utgör identitetssymboler som manifesterar folkgruppens härkomst. En forskningsuppgift vore därvid att klarlägga hur ofta och när svenskbyborna av idag genom maten markerar sin särprägel.

sefull del av ett kulturellt arv som spelar stor roll för identifikationen med Gammalsvenskby. Man kan därvid påstå att de traditionella maträtterna utgör identitetssymboler som manifesterar folkgruppens härkomst. En forskningsuppgift vore därvid att klarlägga hur ofta och när svenskbyborna av idag genom maten markerar sin särprägel.

Ingeborg Lingegårds bok ger dels en kortfattad historik som helt bygger på tidigare framställningar, dels presenteras svenskbybornas kultur utifrån författarinnans egna anteckningar vid intervjuer av svenskbybor på Gotland. Framställningen har blivit ganska ytlig och rapsodisk och materialet har ibland varit svårt att inordna under rubrikerna — t.ex. under hemlivet återfinnes såväl notiser från kyrkolivet som värnpliktsförhållanden. Några noter tynger inte framställningen, men ibland kunde en källhänvisning vara befogad t.ex. i fråga om vidskepelse s. 81 f, där man i något omskriven form återfinner uppgifter från Jan Utas bok *Svenskbyborna* (1959 s. 67 ff). Av sakfel kan nämnas att St Petersburg och inte Moskva var huvudstad vid tiden för vandringen till Ukraina (s. 14). På s. 109 omtalas att ost inte fanns p.g.a. att man saknade löpe. Detta skulle kunna förklara avsaknaden av löpeost men ej av ost i allmänhet, eftersom ost även kan framställas genom mjölksyran i surmjölk (jfr nedan). I samband med julfirandet på s. 74 konstateras att "matvanorna var väl det som kunde ändras mest, åtminstone då det var goda tider i byn." Etnologerna har ofta haft anledning att betona just det motsatta — julmaten är ytterst traditionsbunden. Den tilltalande yttre formen av Lingegårds bok bör nämnas samt att den innehåller 22 bilder och avslutas med ett 40-tal recept på typiska rätter från Gammalsvenskby.

För en vetenskaplig etnologisk behandling av ämnet behövs nyinsamling av allttjämt levande minneskunskap, men dessutom bör framhållas dels det rikhaltiga uppteckningsmaterialet i ULMA, dels Jan Utas digra handskrivna Gammalsvenskbyordbok på ca 4000 tättskrivna sidor. Originalen återfinnes i ULMA medan en fullständig kopia förvaras i Svenskbygården i Roma.

Dialektordböcker har ofta visat sig vara betydelsefulla källor för etnologiska undersökningar och den nu nämnda utgör inget undantag. Några exempel skall givas på Gammalsvenskbyordbokens användbarhet på det etnogastromiska området då den inte har nyttjats av Lingegård. Tidmässigt behandlar den tiden "strax före den ryska revolu-

tionen." Bland julmaten omtalas julskinka, som "serverades under julen till alla måltider – om man hade tillgång till sådan" och julgröt – risgrynsgröt "den enda på hela året. Första tallriken serverades och bars ut i stallet för hustomten".

I ordboken har medtagits många både ryska och tyska låneord. Av de förstnämnda, liksom av Lingegårds bok, framgår att man lärt många ryska maträtter. Av exempel från ordboken kan nämnas kvass, "den kända ryska svagdrickan", bojsj, "rysk kålsoppa, vanlig rätt i byn", pränik, "biskvi, tekaka, småkaka," och "sörest, 'surosten', d. v. s. vad ryssarna kallt 'tvarog', en mjuk ostmassa, som framställs genom upphettning till c:a 80°, av sur skummjolk. Det var den enda slags ost vi kände till".

Ukrainska kokade piroger omtalas även som varnik "som man tillredde på mjölk, surmjölk och några ägg". Över dessa varnikar slog ryssarna sur grädde, vilket inte svenskarna gjorde: "vi ville ha skirat smör i stället". I ordboken anges bakke som helgdagsmiddagsrätten framför andra. Den bestod av nudelpudding med tärningar av rökt skinka, plommon (sviskon) och äggstanning.

Efter dessa exempel några ord om näringslivet i byn som naturligtvis är basen för kosthållet. Befolkningen i Gammalsvenskby fick sin bärning av åkerbruk, boskapsskötsel, något fiske, ringa jakt samt vinodling. Av födoämnen bör brödet särskilt framhållas. Den medförda dagösvenska brödkulturen har främst utmärkts av det mjuka surbrödet. Att även hårt bröd förekommit och även levtt kvar i Gammalsvenskby omtalas av Gustav Ränk 1961. Brödet gick under benämningen knakabröd och torkades på stänger i taket.

Gammalsvenskbybornas kultur har av Nils Tiber betecknats som en blandkultur, där det svenska i den främmande omgivningen blandats med tyska och ryska inslag, vilket i det senare fallet ovan givits exempel på. År 1924 framhöll dock A. Karlgren i Svenska landsmål (h 1 s. 46–48) att många av maträtterna är ungefär desamma som i Sverige. Detta, ett av de fåtaliga arbeten som tidigare behandlat mat och måltider i Gammalsvenskby, har för övrigt förbigåtts i det recenserade arbetet. Det grundar sig på fältforskningar 1905–06.

Avvikande från svenska förhållanden är vidare särskilt delar av dryckeskulturen baserad på te och vin och inslaget av en mångfald grönsaker och kryddor (vitlök, paprika m. m.). Av särskilt intresse vore vidare att se på inställningen till svamp i Gammalsvenskby. I olika sammanhang har Brita

Egardt behandlat den svenska allmogens motvilja mot svamp vilken även delades av estlandssvenskarna. Hur svenskbyborna förhållit sig till detta födoämne är därför av stort principiellt intresse, då de slaviska bönderna i hela Östeuropa allmänt i äldre tider var svampätare och årligen saltade in svamp i stora tunnor för den kommande vinterns behov. Eftersom missväxter och svält periodvis drabbat Gammalsvenskby mycket hårt ställer man frågan ifall man då tidigare än i Sverige genom nämnda grannkontakt lärt att bli svampätare.

Ingeborg Lingegårds bok kan alltså inspirera till en fördjupad etnogastronomisk forskning med utblickar i tid och rum. En annan uppgift därvid är att jämföra Svenskbybornas matkultur med kostvanor och folkliga benämningar hos estlandssvenskarna i Balticum. I det sammanhanget bör man hänvisa till Gustav Ränks omfattande egna undersökningar samt översikten över forskningsläget i N.-A. Bringéus & G. Wiegelmann (red.): *Ethnological Food Research in Europe and USA* (1971 s. 142–154). En värdefull nyutkommen översikt är vidare Allmogekulturen i Estland (Nordiska museet, 1980), där olika författare presenterar det estniska bondeland som svenskbyborna en gång lämnade.

Kurt Genrup

Helgo Zettervall: Något om mig sjelf. Självbiografiska anteckningar utgivna av Christian Callmer. Förord av Lars Tyne. Acta bibliothecae regiae stockholmiensis 38. Stockholm 1981. 202 s.

Helgo Zettervall skrev ned sina minnesanteckningar 1903. Han var då en gammal man, som efter ett hektiskt och verksam liv fann sig sysslolös. Han sneglar åt eftervärlden när han på ett ställe skriver; "Så oändligt enformiga och banala" blirver nog omdömet om dessa anteckningar af den som möjligen en gång kan komma att ögna i dem". Men däri har han fel. Hans minnen är både levande och intressanta, men det som man helst önskat sig – en nyckel till Zettervalls konstnärliga skapande – får man inte.

Han ser tillbaka med tacksamhet över att allt gått honom så väl i händer men i tacksamheten blandar sig bitterheten över motgångar och oförrätter. Zettervall var en kontroversiell person, som genom åren drog på sig många fiender. Till viss del blir därför hans anteckningar en försvarsskrift.

Mest levande, som i de flesta självbiografier, är barn- och ungdomsskildringen. Zettervall föddes 1831 i Lidköping som äldste sonen till en garvare-mästare. Modern var en förmögen bonddotter och det var moderns föräldrar som ryckte in och gjorde förhållandena drägliga när garveriet gick överstyr. Det tycks ha varit en varm familjegemenskap men också oro för gossen Helgo som inte visste vad han skulle bli. Han slutade skolan vid 15 års ålder och prövade både att stå i affär och på lantbruksarbete. Lidköpings brand 1849 blev vändpunkten i hans liv. Han ritade ett nytt hus till föräldrarna, blev uppmärksammas, fick fler uppdrag och kom i lära hos en arkitekt. När ännu en olycka hemsökte staden – koleran – var Zettervalls lycka gjord. Arkitekten flydde nämligen i skräck för smittan och Zettervall fick slutföra hans byggen.

Så följer utbildningstid på konstakademien under F.W. Scholanders ledning. Det är ett dråpligt porträtt av Scholander: lynnig, charmfull, generös men med löften som tas tillbaka, lättstött. Olika uppgifter följer slag i slag. Zettervall blir assistent åt arkitekten P. J. Ekman vid restaureringen av Västerås domkyrka 1858–59. Det blir meriten för anställningen i Lund, där domkyrkoarbetet blev ett uppdrag som följde honom från 1860 och livet ut. Egentligen kastades han i Brunii gap, ingen annan vågade ta upp manteln efter den ilske grekprofessorn. Så följer år av arbete – ”jag trot-sar någon att ha varit flitigare än jag” – många nya uppgifter, studieresor, utmärkelser och besvi-kelser. Ett ovanligt lyckligt hemliv är axeln kring vilket allt rör sig. 1866 störtade han huvudstupa ner från byggnadsställningar när han inspekterade ett bygge i Lund. Han skadades svårt och haltade illa och gick stödd på käpp resten av livet. Men detta tycks inte ha hindrat hans verksamhet. Efter 21 år i Lund blir han kallad av själve statsminis-tern att inta chefsposten inom Överintendents-ämbetet och flyttar därför till Stockholm. Den ena domkyrkan efter den andra lämnas i hans händer. Skolor, institutioner – allt tycks han hinna med trots att han aldrig hade fler än högst tre ritare på sitt kontor. Ständigt är han invecklad i polemik kring sina byggen. Förvånad läser man att han försökte rädda Gustav III:s opera vid Gustav Adolfs torg. Nu är det kungamiddagar och socie-tetsliv. Han lever på stor fot. När sönerna flyttat hemifrån drar han sig tillbaka med hustrun Ida till en mindre bostad – om sju rum. Och mitt i detta hans glädje när han i sin hand får de klassiska auktorerna i svensk översättning – han har ju

aldrig läst latin och grekiska. Också den ganska bedrövliga stavningen – pietetsfullt återgiven – visar bristen i hans skolgång.

Det är en berättelse av stort socialt intresse, en illustration av ständscirkulation, en redogörelse för ett liv, fyllt av produktivt arbete. Umgänget och ungängesseder är redovisade med stor noggrannhet och det var verkligen frågan om ett oerhört intensivt kalasande.

Men där står ingenting om den konstnärliga processen, om estetiska överväganden och syften. Sådant är svårt att skriva om och Zettervall, som visserligen gärna skrev sonetter, var nog annars en rätt burdus person och hans prosa är rakt på sak. Han är den sanne pragmatikern, bäst uttrycker han det i satsen: ”När man vill en stor sak, skall man vilja den på ett möjligt sätt.” Det är en vilje-människa som vanligen nådde sitt mål, som talar här.

Utgåvan är en direkt avskrivning av manuskrip-tet som överläts till Kungl. biblioteket 1955 efter sonen Folke Zettervalls död. Stor möda har lagts ner på noterna, som främst är av personhistoriskt intresse. Personregister finns men inte topografiskt register, som kunde ha väglett till Zettervalls arbe-ten. För dem som inte så väl känner Zettervalls arkitektur hade ett antal illustrationer av byggnader och ritningar givit boken större konkretion. Nu finns endast ett porträtt av författaren, samt en skiss av planen till hans hus i Lund. Bilder av familjen och några av den tidens kända personer hade också varit välkomna.

I Zettervalls minnen möter vi en hel epok, främst dess sociala liv, dess ämbetsmän, utmär-kelser och trakasserier. Den är fylld av intressanta och personliga skildringar av människor han mött. Man får hans värderingar och han relaterar seder och bruk. För alla som intresserar sig för sociala mönster eller estetiska frågor under 1800-talets andra hälft är boken av stort intresse och dessutom mycket rolig och lättläst.

Men när kommer en studie över Zettervall som arkitekt? Det är ett centralt ämne – stort och svårt – och möjligen lämpat för en grupp doktorander. Ännu finns nästan ingenting tryckt om Zettervall.

Elisabet Stavenow-Hidemark

Gunnar Jungmarker: Gycklare. Max Alexander, Brazil Jack och showfamiljen Rhodin. Atlantis. Stockholm 1979. 161 s., ill.

Gunnar Jungmarker har skrivit en bok om gycklare med några medlemmar ur familjen Rhodin i centrum. Sitt intresse för "det farande folket" på nöjenas marknader visade han redan 1934 i Rig. Han presenterade den gången en akrobataffisch från 1700-talets första hälft föreställande en s. k. ormmänniska. Denne gjorde reklam för sina konster genom att visa några av dem på affischen. Affischen är utförd på en kopparsticksplåt, vilket lär vara unikt för detta slag av gravyrer.

I sin bok skriver Jungmarker i slutorden att: "det farande folket, detta vimmel av vaganter, lekare och gycklare, . . . som dragit fram genom alla tider, alla folk och samhällen, bildar ett broderskap där många varianter och ytterligheter rymms." Jungmarker visar på ett intresseväckande sätt att dessa ord också kan användas om familjen Rhodin, där alla de slags variationer har funnits såväl inom den enskildes artistliv som mellan medlemmarna.

Källmaterial är en av medlemmarnas självbiografi, muntliga uppgifter och tryckt material från ännu levande anhöriga, yrkesbröder samt cirkusspecialister. Boken har två stora avsnitt. Det första handlar om trolleriprofessorn Max Alexander verksam fr. a. 1870–1920 och det andra om hans son Brazil Jack med tonvikt på åren 1890–1940. Så följer ett kort avsnitt om Brazil Jacks halvbroder, som efterträdde fadern som illusionist på finare estrader i frack och monokel. Därefter redovisas kortfattat Brazil Jacks barns förhållande till artistlivet.

Jungmarker spårar familjen Rhodins rötter till en bondesläkt i Västergötland under 1400-talets slut. I sjätte generationen, som inföll under mitten av 1700-talet, skedde en ståndscirkulation. En medlem inträdde i prästeståndet och ett av hans barnbarn i borgarklassen. Det var Max Alexanders farfar och han var grosshandlare. Max fader var s. k. rentier och modern f. d. skådespelare. Max uppfostran var sträng. Men, menar Jungmarker, modersarvet tycks ha tagit överhanden och 17 år gammal rymde han med en illusionist som visat sina konster i familjens hem.

Max blev lärling mot fritt vivre och löfte att lära enklare trick — ett sätt att utbilda sig till magiker. En annan möjlighet var arv — från far till son —

och en tredje att köpa apparater med produktionsbeskrivningar samt tryckt litteratur. Trolleriböcker började ges ut redan på 1500-talet. Jungmarker omtalar ett verk från 1779 i 15 band rikt illustrerat i Brazil Jacks ägo. Max Alexander visade ungefär samma trick som andra trollkarlar vid denna tid. Han uppträdde liksom andra på rådhus, hotell, sportsalar, teater och Folkets Park. Från 1880-talet var han "trollkonstnärernas konung" och reste i Norden, Väst- och Östeuropa. Jungmarker berättar om hans trick med hjälp av affischer, litteratur och intervjuer. Det var inte bara manipuleringsnummer utan också sådana som byggde på tidens teknik och mekanik såsom "den lärde tuppen" som åt, gol och drack på kommando — den var säkerligen mekanisk — eller "vidunderfontänen" som kastade upp 5 000 vattenstrålar i alla regnbågens färger dansande i takt med musiken. Teknik och ljusspel var sensationer i en tid med dålig belysning och en produktion där arbetet huvudsakligen utfördes med handkraft.

Max kallade sig gärna under 1800-talet för "andebevärrare", medan han under 1900-talets början utförde "antispiritistiska" nummer i syfte att avslöja falska medier. Det fanns under denna tidsperiod magiker som gärna såg att publiken trodde på magien men också många som poängterade "den äkta bluffen" — illusionen.

Brazil Jack, son till Max, bodde sina första 15 år i London och Köpenhamn. Hans barndom tycks inte inneburit ett ambulerande liv trots föräldrarnas ständiga turnéer. Han gick i Kindergarten, i skola och tog fiollektioner tack vare en rik mecenat. Sin första turné gjorde han 11 år gammal som betald skuggspelsartist till Ryssland. Hans ambulerande liv började då hans mecenat kom på obestånd. 15 år gammal bröt han upp från skola och Köpenhamn, spelade sig genom Sverige, slog följe några år med zigenare och därefter med mindre sällskap som fr. a. uppträdde på marknader. Kring 1900 var han trubadur på tavernor, badorter och privat i grevars och baroners hem. Under hela perioden var han också gårdsmusikant.

Brazil Jacks artistliv speglar publikens smak och variationerna på nöjesmarknaden. När boerna var hjältar kring 1900 gav han föreställningar med etnografica och berättade reseminnen — mest falska — från Afrika. Successivt byggdes föreställningarna ut till storslagna s. k. pantomimer — cirkusens tysta skådespel — och på programmet stod

t. ex. rysk-japanska kriget 1905, kampen mellan vita och indianer samt komedier med Pierrot som huvudperson. Nu var Brazil Jack fr. a. cowboy, lasso- och knivkastare. Förebilden var Buffalo Bill, f. d. överste i krigen mot indianerna. Under denna period fram till omkring 1915 hade han Sveriges största cirkus: Cirkus London. Men periodvis var han också tivoliägare, enmansartist samt förevisare av skilda attraktioner på mekanikens, teknikens, exotismens samt abnormiteternas område. I en nerlagd butiklokal i Malmö visades jättedamer, talande huvuden, svävande damer, negrer m. m.

Hans liv präglades än mer av upp- och nergång under perioden 1915 till 1941. Han var fr. a. tivoli-men också cirkusdirektör, enmansartist samt fortsatte att visa s. k. sensationer fast nu i Stockholm. Osäkerheten under denna tid speglas i de ständiga namnbytena på hans företag. 1941 startade sonen Trolle Zoo Cirkus, och fadern tycks ha fått några goda år fram till sin död 1952.

Brazil Jack har fånglat diktare som Lars Ahlin, Nils Ferlin, Lars Forssell. Han var gycklare, taskspelare och cirkuskung – hela nöjesmarknaden i en person. Detta visar Jungmarker i sin bok liksom artistens utsatthet samt publikens oändliga behov av "det oväntade, osedda och otroliga".

Ingrid Millbourn

Sjömansvisor Red: *Monica Lantz*. Inledning: *Bengt R. Jonsson*. Svenskt Visarkiv och LT:s förlag. Sthlm 1980. 142 s., ill.

Visor och verser från haven Red: *Anders Björklund* och *Gunnar Nordlinder*. Liber. Sthlm 1980. 188 s. Ill.

En viktig källa för de båda böckerna är sjömännens egna handskrivna visböcker. Sjömansvisor är en samling av 47 visor från segelfartygens period. Den andra boken innehåller 87 visor och verser från både segel- och motorfartygens tid. Det senare tycker jag är roligt. Huvuddelen av den folkmusik- och visforskning som utförs idag handlar fortfarande om 1800-talet och allmogesamhället. Av en ren slump hade jag samtidigt som denna recension skrevs Svenskt visarkivs årsbok *Sumlen* 1980 liggande på mitt skrivbord. För att kontrollera mitt påstående tittade jag bara som ett litet exempel på vad den rikhaltiga recensionsavdelningen omfattade. Den tog upp 28 bokrecensioner. Av dessa

handlade nio böcker direkt om allmogen och dess musik. Böcker om enskilda spelmän och deras miljöer är idag mycket populära, 14 böcker var mer eller mindre rena vissamlingar, mest av skillingtryck. *Ingen* bok, av vad jag kunde bedöma utifrån anmälningarna, hade som målsättning att analysera industrisamhället och dess specifika musikaliska uttryck. Undantag är möjligtvis två danska häften. Det är därför tacknämligt att Björklund och Nordlinder inte bara speglar segelfartygens diktning utan också "drag ur ångfartygens och motorsjöfartens miljöer".

Urvalet i de båda böckerna kompletterar varandra, så man kan ha glädje av att äga dem båda. Här finns utmärkta noter och ackordsanalyser. Vård beröm är också Visor och verser från haven för de fina illustrationerna. Redaktionen har valt teckningar som har ett direkt samband med sjömännen: bilder ur deras visböcker, tatueringsmönster m. m. Det ger ytterligare relief åt visorna i boken. Detsamma kan man säga om verserna som kompletterar visorna. Båda böckerna har också relativt fylliga inledningar till vilka jag strax skall återkomma. Det är dock synd att kommentarerna i båda böckerna inte lämnas i anslutning till själva visorna utan finns längst bak. Det blir ett väldigt bläddrande, eftersom man vill veta *före* det att man läser visorna i vilka sammanhang de skrivits, av vem och när etc. Jag tycker det är ungefär som när man på ett museum ställer ut spännande föremål – men uppgifterna om dem går endast att finna i en extra katalog. Resultatet blir då oftast att man, efter en stunds paniskt bläddrande, inte orkar använda katalogen och föremålen förblir nästan lika anonyma efter som före museibesöket.

Huvuddelen av denna recension vill jag dock ägna inledningarna och framförallt åt hur författarna definierar begreppet sjömansvisor och vilka konsekvenser det kan få. Författarna i båda böckerna har för att bestämma begreppet sjömansvisa använt sig av Bengt R. Jonssons definition: "visor som skapats av sjömän samt handlar om sjölivet och sjömännens situation ombord och hemmavid". Denna definition har också fungerat som urvalsprincip i båda böckerna. Vilka "möjliga" typer av sjömansvisor har författarna då genom denna definition rensat bort? För det första visor med sjömansmotiv skrivna av "obotliga landkrabbor" och ej i första hand använda ombord. För det andra visor diktade av sjömän men utan sjömansmotiv. För det tredje visor som sjungits ombord men inte handlat om sjömanslivet. Konsekvensen

blir i båda böckerna, att man har redigerat utifrån begränsningar att "allt som stått på sjömansviserepertoar eller införts i sjömans visböcker inte är sjömansvisor".

Jag vill först konstatera att man av utrymmes-skäl i sådana här böcker alltid måste sälla. Det är därför en lättvindig och ofta meningslös kritik att tjata om – varför inte det och det är med. Dessa båda böcker fungerar bra och man har uppenbarligen gjort ett bra urval. Men jag skulle vilja diskutera *principen* för definitionen av sjömansvisor och valet av studieobjekt i stort. Bengt R Jonsson frågar sig i sin inledning "om sjömansvisor – summariskt uttryckt – är visor *om, för* eller *av* sjömän". Redan i den frågeställningen utesluter Bengt R Jonsson vad jag – lika summariskt uttryckt – skulle vilja kalla visor *använda* av sjömän.

Av vilken anledning är då detta en meningsfull distinktion? Ja, det faller tillbaka på vad man egentligen skall ha visforskning och folkloristik till. Är, såsom i dessa fall, sjömansvisorna i första hand självständiga diktverk att beundra och roa sig med att sjunga, eller är de i första hand ett uttryck för sjömännens tankar och värderingar och därigenom ett instrument för att analysera deras specifika situation och kultur? Jag vill poängtera att dessa två synsätt inte alls behöver stå i motsättning till varandra men att vi behöver mer diskussion kring dem. Vi måste utveckla våra analytiska redskap för att lättare kunna analysera människors kultur.

Den definition av sjömansvisa författarna till de båda böckerna använder sig av blir lätt en begränsning som motverkar ett forskningssyfte att skaffa sig en helhetsbild av sjömännens kultur. De visor som varken handlar om sjömanslivet eller är skrivna av sjömän men som ändå använts ombord är enligt min mening också ett uttryck för sjömännens kultur. Om nu författarna till de båda böckerna haft som mål att ge en helhetsbild av sjömännens kultur skulle det därför varit spännande att ha fått veta vad som i övrigt funnits i sjömännens handskrivna visböcker och inte bara de visor som skrivits av sjömännen själva och som handlat om sjömanslivet. Om den definition av sjömansvisa författarna begagnar sig av alltför strikt används i urvalet av studieobjekt frånhänder man sig alltså en mängd intressant material.

Men, och det är ett viktigt men, den av författarna använda definitionen av sjömansvisa är enligt min mening ändå användbar, bara den inte blir den *enda* grunden för valet av studieobjekt.

Vad den använda definitionen egentligen uttrycker är sjömännens specifika, skall vi säga medvetna kulturella uttryck – vad de direkt har uttryckt med egen hand, deras medvetna uppfattning av sin situation. Alltså *de visor som är möjliga enbart genom sjömännens och sjömanslivets existens*. Dessa visor tycker jag det är rätt att kalla sjömansvisor. Men då måste vi också skaffa oss ett begrepp som täcker *all* den sång sjömännen omger sig med ombord. Man skulle tex kunna säga Sjömännens visor?! Det är fritt fram för förslag!

Stefan Bohman

Ebba Busch (utg.): **Mönstertegning till kniplinger**. Et övelsehefte fra 1700-talet. Engl. summary. Nationalmuseet. København 1980. 145 s., ill.

Spetsstillverkningen i Nord-Slesvig har under senare år varit föremål för ett intensivt studium som bl. a. bragt i dagen ett stort antal hittills okända mönsterteckningar. Vid ett besök på Städtisches Museum i Flensburg fann Ebba Busch, bland väv- och syböcker, två häften med mönsterteckningar, som på grund av vissa tekniska detaljer i framställningen visar, att de är tänkta för tillverkning av knypplade spetsar. På häftenas insida står att läsa: von mir Hans Friedrichsen aus Seth An 1777 Geritzett und von dem kunsterfahrende und gelehrten Christian Nissen corriberet.

Här presenteras en elev och hans lärare. Ebba Busch har följt deras spår i handlingar och arkiv och hennes resultat kastar inte bara ljus över deras personer och liv utan ger ett intressant bidrag till knypplingstillverkningens organisation.

Genom den skrift Hans Richtsen, känd dansk köpman och spetsstillverkare, år 1761 ingav till Kommerce Kollegiet i Köpenhamn vet man, att det tog sju år att under en erfaren fabrikslärare sig yrket och att den största vikt lades vid konsten att lära sig teckna. De nu av Ebba Busch i en volym utgivna och kommenterade häften med 112 mönsterplanscher visar hur denna undervisning bedrevs. Läraren ritade ett motiv, som eleven upprepade antingen våg- eller lodrätt över sidan ett antal gånger. Eleven tränades särskilt i att spegelvända mönstren, ett viktigt moment i all mönsterritning. Från och med plansch 67 försvinner lärarens förteckning och motivupprepningen. Hans Friedrichsen var duktig nog att från okända förla-

gor sätta ihop och teckna egna mönsterrapporter.

Slingrande akantusrankor och tunga blomkronor, som trots sin tydliga rokokokarakter låter ana ett ursprung i barocken, är övningshäftenas mest omtyckta motiv. Detta är ganska anmärkningsvärt med tanke på tillkomståret 1777. Sedan tjugo år var en helt ny stil förhärskande också inom spets-tillverkningen och fabrikörerna var hela tiden ytterst noga med att införskaffa aktuella mönster från Flandern. Förklaringen ligger enligt Ebba Busch i den konservatism som utmärkte undervisningen i såväl all slags mönsterritning som skrivning under 1700-talet. Intressanta paralleller dras till liknande häften avsedda för broderi, målning- och skrivundervisning.

Ebba Buschs inledning är kort men välskriven och ger med sin speciella infallsvinkel en god inblick i spetsstillverkningen i området. Illustrationerna är valda med omsorg. Det är en vacker bok som varmt rekommenderas.

Britta Hammar

Margit Johanson: Litteratur om Luggude härad och Höganäs stad. Skånes bibliografi 1. Skånes Bibliografiska Sällskap, Malmö 1981. 175 s.

För sin förteckning över Lokalhistoriska svenska bibliografier, Linköping 1980, valde Allan Ranius att pryda omslaget med en Sverigekarta, helt följderiktigt med tanke på intentionen. En karta med vita fläckar hade bättre motsvarat den bibliografiska verkligheten, som präglas av ojämnheter för att inte säga torftighet. Härom är inte minst forskarna smärtsamt medvetna.

Var landskapsbibliografierna tidigare mödosamma enmansverk över en följd av år, t. ex. Otterviks Litteratur om Blekinge (1941) eller Marklunds Övre Norrland i litteraturen (1963) för att nämna ett par ofta citerade, så har man numera insett, att samarbete är enda vägen ut ur den bibliografiska återvändsgränd. Så har under senare år bibliografiska sällskap konstituerats med uppgift att genom lokala eller regionala sammanställningar skapa förutsättningar för snabbare resultat på högre nivå.

Väl framme i detta avseende ligger Skånes Bibliografiska Sällskap, vars medlemmar sedan några år tillbaka bearbetar var sitt härad respektive större stadsområde. Som första del i den nya serien

Skånes bibliografi har Margit Johansons Litteratur om Luggude härad och Höganäs stad nu utkommit.

Luggude härad omfattar storkommunerna Helsingborg, Höganäs och Bjuv. I föreliggande förteckning gäller den gamla sockenindelningen; dock har Helsingborgs stad med tidigare inkorporeringar såsom Råå och Ramlösa uteslutits, då detta område kommer att behandlas i en särskild bibliografi.

Det är ett imponerande arbete Margit Johanson – tidigare läsesalschef vid Malmö stadsbibliotek – här framlagt. Förteckningen omfattar drygt 2100 titlar från de flesta ämnesområden och avslutas med ett integrerat författar-, person-, ort- och sakregister på 21 tvåspaltigt tryckta sidor.

Materialet har enligt förordet hämtats ur böcker, årsböcker, tidskrifter och tidningar. Någon systematisk genomgång av ortspresen har inte gjorts. För god intäcktning synes dock ett stickprov på Gunnar Jarrings tidiga artiklar i lokalavisorna tala, fastän man saknar dennes personalbibliografi utarbetad av Christopher Toll och Ulla Ehrensvärd, 1977, med en biografisk skiss av Eva Jarring Coronas. Det kunde möjligen nämnas, att nr 743 även tryckts i Höganäs Dagblad den 30/7 1928.

Ingen bibliografi blir fullständig; Margit Johanson framhåller det själv i förordet.

Det förtecknade materialet omfattar litteraturen t. o. m. 1979. Väl endast skenbara luckor från detta år är Nils Gerwards Innehållsförteckning över Kullabygd 1928–1978, Höganäs 1979, som sannolikt distribuerades mycket sent, kanske rentav 1980. Detsamma gäller troligen också Berta Stjernquists artikel om arkeologen Oskar Lidén i Svenskt biografiskt lexikon 12 (1977–79), s. 694–696.

Titlar publicerade i oförutsedda sammanhang förbises lätt. Till denna kategori hör årsboken Jämtens, som 1978 handlade om Nils Månsson Mandelgren men samma år var föremål för en utförlig recension i Rig. I denna framhålles bl. a. Elisabet Stavenow-Hidemarks introduktionsartikel, s. 7–14, och Bengt Jacobssons uppsats Mandelgren i tiden, s. 35–44. – Förvånande är däremot, att avsnittet om Krappertups bibliotek förbigåtts i Carlanders kända Svenska bibliotek och exlibris, Bd 4:1 (1904), s. 397–398.

I det följande några reflexioner kring slumpvis valda ämnesområden. Under avdelningen ortnamn återfinnes en enda artikel ur Namn och Bygd (166). Jöran Sahlgren, dess mångårig utgi-

vare, intresserade sig under sin lundatid naturligt nog för skänkt namnskick, vilket bl. a. undersökningarna kring namnet Luggude visar (169, 170). I föreliggande bibliografi saknas två relevanta arbeten av Sahlgren, publicerade i hans egen tidsskrift – till vilken f. ö. ett utmärkt generalregister finns – nämligen *De skånska häraderna och deras namn* (1920, s. 54–62, bl. a. om Luggude) samt uppsatsen *Bjuv och Båv* (1924, s. 180–182). I en ännu tidigare uppsats om *Blåkulla och blåkullafärderna* (1915, s. 100–161) berör han även Kullen.

Som nr 1971 redovisas något oväntat under botanik Sven Behrens och Torsten Malmbergs allmänt naturgeografiska arbete *Besök på Kullaberg från 1950 – f. ö. utan registerhänvisning till Kullaberg*. I titelupptagningen anges litteraturförteckning, en ganska omfattande sådan, ca 45 titlar. Trots detta saknas en del av dessa hos Margit Johansson, de flesta möjliga att belägga i fackbibliografierna. Hit hör bl. a. ett par äldre verk, t. ex. F. Erichsens *Die Flechten von Kullen in Schweden*, i: *Verhandlungen des Naturwissenschaftlichen Vereins in Hamburg*, 21 (1913), s. 25–94, förtecknad i *Kroks Bibliotheca botanica suecana*, 1925. Sedermera Ystadsrektor L.M. Neumans *Anmärkningar rörande för Kullens flora nya (...) der förekommande växter*, 1893, råkar vara en kapitelrubrik i förfs till *Vetenskapsakademins ingivna Berättelse om en botanisk resa till Hallands Väderö och närliggande delar af skånska landet men tack vare årtalet möjlig att spåra i Kroks alfabetisk-kronologiska förteckning*.

Lundazoologen Hans Wallengrens första publikation *Die Vogelfauna des nordwestlichen Schonnens in Schweden* i *Journal für Ornithologie* 1893 återfinns i R. Nilssons *Förteckning öfver Sveriges ornitologiska litteratur rörande svenska fågelfauna*, 1920.

Till sist några funderingar kring det avslutande registret, a och o i varje bibliografi. Synpunkterna på ett sådant kan växla. Dess väsentliga uppgift är specifikationen.

Principiellt kan ifrågasättas, om man skall upprepa innehållsöversiktens klassifikationsbeteckningar som sakord i registret som här skett: bibliografi(er), biblioteksväsen, bokhandel, bokförlag etc. Bokförlagen t. ex. är specificerade, vilket är tillräckligt. I somliga fall hade ytterligare specifikation varit möjlig, t. ex. julseder (:folkseder); ko-

lera, pest (:medicin).

Ju fullständigare register desto användbarare. Luckor uppstår lätt. I det föreliggande hänvisas korrekt till uppsatserna 474 och 475 om landskapsmålaren Gustav Arne, bosatt i Viken. I en skildring av konstnärens hem (1259) ingår hans namn i titeln: en hänvisning i registret hade varit önskvärd. Detsamma gäller även för Peter P. Lundh (1238), som efterlämnat ett lokalhistoriskt värdefullt bildarkiv. Till Henning Olssons uppsats om *Två gamla kartor över Kullaberg* (1452) slutligen saknas hänvisning såväl till författaren som den i annotationen nämnde Anthon Ciöpingen.

En detaljgranskning av registret skulle ta för lång tid, ett par stickprov får räcka. Av språkligt undersökta ortnamn återfinns i registret Farhult, Skälderviken och Bjuv men inte Luggude (157, 169, 170). Hänvisning till Jöran Sahlgrens replik angående namnet Luggude (169) saknas ävenledes.

Flertalet fågellokalerna återfinns också i registret. Dock saknas *Vegeån* (2022) liksom över huvudet *Söderåsen* (2028, 2036, 2038), bådaderna delvis inom häradets gränser, vidare *Klöva Hallar* (2029), som dock ligger utanför häradet. Icke häradrelevanta namnuppgifter hade i annotationerna kunnat uteslutas genom inskränkande formulering, klamring e.d. Andra i registret saknade lokaler är *Kulla strandskog* (2033), *Wrams ängar* och *Felleberga* (2036) samt *Danhult* och *Våla* (2037).

Om särskilda skäl förelegat för eventuella utelämnningar hade dessa i en anmärkning bort medelas läsaren.

Ovan framförda principiella synpunkter och påpekanden är på intet sätt ämnade att förringa Margit Johanssons värdefulla insats. Oreserverat kan man med henne instämma i förhoppningen att denna bibliografi skall vara till nytta för litteratursökare, även om man inte kan värja sig för intrycket att densamma tillkommit under tidspress. Margit Johansson och Skånes Bibliografiska Sällskap lyckönskas till första delen i raden av skånska regionalbibliografier, som fortsättningsvis borde förses med väl läsbara kartspecialer till hjälp för forskaren.

Det är med stor spänning man emotser den efter nyår aviserade förteckningen om Ingelstads härad.

Sven G. Sjöberg

Lennart Bohman: När tiden ömsar skinn. Utgiven av kulturnämnden i Gotlands kommun, *Gotlandica* nr 22. Press Förlag. Karlstad 1981. 220 s., ill.

I en nyutkommen samlingsvolym ger historielektorn Lennart Bohman ut åtta artiklar om Visby och Gotland. De innehåller dels resultatet av mångårig arkivforskning, dels författarens personliga hågkomster och reflexioner kring den egna yrkesmiljön, gymnasieskolan i Visby. Bohman är inte etnolog. Ändå ger somliga uppsatser värdefullt bidrag till den etnologiska forskningen – både den historiskt orienterade och den som är mer nutidsinriktad.

Kultur- och traditionsgenerering har länge varit ett angeläget forskningsområde för etnologerna. I uppsatsen *Skolan och det folkegna* beskriver förf. hur skolan genom åren påverkat traditionens fortbestånd och då särskilt den regionalt präglade traditionen och kulturen. Efter att under vissa perioder haft en ganska kallsinnig inställning till regionala särdrag i kulturen är nu historieämnet så definierat, att en "satsning på det 'folkegna', det lokala, det provinsiella, hembygden" väl passar in. Och särskilt väl lämpat för regionalpräglad historieundervisning är Gotland, hävdar han vidare. "Åtminstone latent är alla läskunniga gotlänningar lokalhistoriskt intresserade. Många bondgårdar med självaktning har sin egen 'fornsakssamling', finrummets monterprydnad med dyrgripar räddade undan antikvariernas lovvärda men misstänkta fiskaliska nit att hävda fornminneslagens regler om hembudsplikt. Man är medveten om att Gotland om än avlägset har en ekonomisk och kulturell historia som inte står någon större eller folkrikare provins efter." Han styrker sin utsaga med att visa på de historiska parallellerna mellan skolans och museernas framväxt på ön. Både läns museet, Gotlands fornsal, och det omfattande friluftsmuseet i Bunge är grundade och långt fram i tiden drivna av skolfolk.

Härvidlag intar emellertid inte Gotland någon särställning – museerna och skolväsendet har utvecklats hand i hand på de flesta håll i vårt land. Det är i stället när Bohman kommer till det nutida intresset för regionalkultur i skolan, som jag tycker uppsatsen börjar bli etnologiskt intressant. Förf. beskriver här hur man idag undervisar i den särpräglade gotländska dialekten, de gotländska idrotterna varpa, pärk etc., gotländsk kyrkokonst m.m. Vad Bohman här beskriver utan etnologisk

terminologi är helt enkelt en revitalisering av regionaltypiska kulturelement grundad på förvisningen om att man är bärare av en särpräglad tradition. För den etnolog som söker exempel på spontan och icke kommersiellt styrd revitalisering erbjudes således här goda belägg. Uppsatserna *De gotländska idrottslekarna* – nyttan, glädjen och synden samt *Skolbetningen* behandlar indirekt samma ting.

Bohman visar ett engagerat intresse för förångna sociala förhållanden i ett par andra uppsatser i boken. I *Skola de bliva tjänarinnor* eller *mamseller* beskriver han spelet kring visbyflickornas utbildningsmöjligheter under de senaste 200 åren. Han tar utgångspunkt i en skrift av Jacob Tofftén (rektor för Visby skola, 1744) om "köns skiljemåner" vad beträffar lämplig utbildning och gör halt vid flickskolans nedläggning på 1960-talet. De könssegregerande åsikter som däremellan förekommer torde kunna vara av intresse inte minst för den etnologiska kvinnoforskningen.

I uppsatsen *Fattigman* och översåte konstaterar Bohman, att socialhistoriens tolkningsproblematik ligger i spelet mellan stark och svag, där endast den förra partens utsagor blivit bevarade: "Skildringen har därför ofta blivit myndighetsinriktad, sett problemet uppifrån". Att detta är ett memorandum även för etnologisk forskning behöver knappast påpekas. Artikelns visar trots detta understatement på hur även torra arkivalier kan befördra en rysande realism från svensk verklighet endast kort före folkhemsidyllens tidevarv. Kanske en empiriåtergivning värd att ta efter även för folklivsforskare?

Artikelsamlingen är till sitt ämnesval disparat och vittfamnande, stundom nostalgisk men alltigenom skriven med en varsam och synnerligen språkligt medveten penna. Välfunna citat ger krydda åt framställningen.

Anders Salomonsson

KORTA BOKNOTISER

Byggnadsminnen 1961–1978. Förteckning över byggnadsminnen enligt lagen den 9 december 1960 (nr 690). Riksantikvarieämbetet och Liber Förlag, Stockholm 1981. 420 s., ill.

Genom lag den 9 december 1960 blev det möjligt att på rättslig väg bereda skydd åt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i enskild ägo. Byggnader av detta slag i statlig ägo liksom kyrkliga byggnader är redan tidigare skyddade i annan ordning.

Lagens första paragraf lyder: "Byggnad som bevarar egenheter hos gången tids byggnadsskick eller minnet av historiskt betydelsefull händelse och som med hänsyn härtill är att anse som synnerligen märklig, må av länsstyrelsen förklaras för byggnadsminne".

Till en början var de monument som enligt denna lag förklarades vara byggnadsminnen, av skäl som inte skall beröras i detta sammanhang, ganska få. När riksantikvarieämbetet 1967 utgav en första förteckning över de då registrerade byggnaderna utgjorde dessa i hela landet endast 82 stycken. Sedan dess har antalet glädjande nog ökat, så att det i närvarande stund uppgår till omkring 600 och denna siffra stiger i ganska snabb takt.

Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum, som har inseeende över frågor som rör tillämpningen av lagen, är ålagda att "minst vart femte år utgiva tryckt förteckning över byggnadsminnen i riket". En ny sådan förteckning har nu utarbetats och utgivits genom ämbetets försorg. Det har blivit en mäktig volym, där varje byggnadsminne avbildas och får en mer eller mindre utförlig sakkunnig beskrivning, med hänvisning också till tryckt litteratur, där monumentet behandlas. I ett Appendix lämnas en förteckning över byggnadsminnen som tillkommit under tiden 1 juli 1978–31 januari 1981. Slutligen avtryckes lagtexten med senare tillkomna ändringar och förordningen med tillämpningsföreskrifter.

I sitt förord konstaterar riksantikvarien, att fördelningen av byggnadsminnen inom olika delar av landet är ganska ojämn. Man kan t. ex. fråga sig, varför i Södermanlands län finnes endast 7 stycken sådana. Även Hallands och Västmanlands län är svagt representerade. Sannolikt kommer emellertid sådana missförhållanden snart att regleras. Å andra sidan är det glädjande att se, hur många byggnader av olika slag i rikets städer som beretts skydd enligt lagen.

Det behöver knappast påpekas att ett arbete av detta slag inte blott är till stor hjälp för dem som är direkt engagerade i byggnadsminnesvården utan bör kunna påräkna stort intresse i långt vidare kretsar. Fotografier och bildtryck är av hög kvalitet och texten, trots sin koncisa form, mycket läsbar. Eftersom här ges den mest auktoritativa framställningen om byggnadernas datering etc. kan boken inte heller avvaras i våra lokala offentliga bibliotek.

G. B.

Tal över blandade ämnen. Collegium curiosorum novum. Årsbok 1977–78. 159 s., ill. Engl. summaries. Carmina. Stockholm 1980.

Att likställa ett lärt sällskaps årsbok med tillfällighetstryck kan låta vanvördigt, men när det gäller en första årgång är jämförelsen motiverad. En pionjärårgång har för kännedomen om sin existens ingen stötta av bibliografier eller tidigare årgångar och har alltså ett extra behov av omnämmanden.

I september 1976 stiftades i Stockholm Collegium curiosorum novum, det är uttytt "de vetgirigas återupplivade samfund". Antalet medlemmar skall inte överstiga 40, vilka helst bör vara bosatta inom bekvämt reseavstånd från Stockholm. Kollegiets uppgift är att "under behagliga former" och "i god gemenskap" idka tankeutbyte kring ämnen "inom vetenskaps- och kulturhistoriens vida fält".

Den första årsboken inledes med avgångsföreläsningen av kollegiets först valde preses Gösta Berg: Anders Berch – en forskare- och lärargestalt i 1700-talets Uppsala. Berch var en av de första professorerna i nationalekonomi i Europa. Hans lärostol låg inom den juridiska fakulteten och Berg framhåller också, att det var mer förvaltningsrätt än nationalekonomi Berchs föreläsningar behandlade. Den i hög grad utåtriktade läraren tog härvid upp praktiska ekonomiska frågor, som han på ett modernt sätt belyste med modeller av redskap och materialprover. Till stora delar är dessa Berchs samlingar bevarade, dels på Ultuna, dels i Nordiska museet, vilken senare institution sedan länge förberett en publikation härom. Berg pekar också på ett par ouppklarade problem. Hur har de välgjorda modellerna kunnat tillverkas utan att det skett vid okulärbesiktning av de på vitt skilda håll hemmahörande originalen? Och hur har detta i så fall ordnats? Berg framhåller också att det var i ringa utsträckning olika institutioner begagnade sig av rätten att göra urval i samlingarna, innan de upplöstes. Men vissa nummer saknas dock och var hamnade de?

Ett närliggande ämne behandlas av Mats Rehnberg: Kring Stockholms universitets tillkomst och särart. Inte okänt men ingalunda välkänt är att under 1800-talets första hälft väcktes förslag även i form av riksdagsmotioner, att Uppsala universitet skulle flyttas till Stockholm. Förslaget motiverades som en rationalisering. Bakgrunden var naturligtvis att 1700-talets akademier och 1800-talets fackhögskolor hade lokaliserats till huvudstaden.

Utvecklingen tog som bekant en annan vändning. I Stockholm blev det såsom Rehnberg skriver "utrymme för realistiska och konstruktiva personer, mer tillhörande handlingens värld än ordens". Främst av dessa var Albert Lindhagen och med hans söner fortsattes en familjetradition i samma anda. Med en något besk humor ana-

lyserar Rehnberg i fortsättningen orsaken till att Stockholms universitet (och även Göteborgs) fått en annorlunda karaktär än de gamla lärosätena. Han erinrar om att när i våra dagar betyg och examina är under diskussion att avskaffas, så föreslogs detsamma i Stockholm för mer än ett sekel sedan men visade sig mindre ändamålsenligt.

En tredje uppsats gäller också ett universitetsärende, om än av mindre dimension: doktorsdisputationernas tredje opponent. Med en imponerande lärdom berättar Sten G. Lindberg om lärt gyckel allt ifrån medeltiden till 1860-talet. Han anser dock, att Offenbachs operetter mer än nattståndet skämt ger förklaringen till tredje opponentens tillkomst vid just denna tid. Men det har alltid funnits behov av vardagslivets skrattspegel och, säger Lindberg, det förefaller därför "konstigare att den lärde narren nu fått lämna katedern än att han en gång besteg den". Men då har författaren nog bara i minnet några få kvicka och glansfulla framträdanden och glömt alla de ofta långsökta ordlekar som disputationens sällare också haft att genomlida.

I övrigt återger årsboken vittnesmål från svenska officerare i engelsk örlogstjänst under 1700-talet, beskriver en rundvandring i det medeltida Stockholm samt innehåller ett par essayer om tomheten och om det gyllene snittet. Ledamoten Carl Johan Clemedson höll sin presidieföreläsning om Strängnäslektorn, naturvetaren A. J. Segerstedt (1763–1815), mångsysslare, boktryckare och till sist kyrkoherde i V. Vingåker. Clemedson motiverar ämnesvalet med sitt intresse för ovanliga livsöden i vår lärda historia. Man kan nog därtill säga, att det ovanliga som lockar en vetgirig läsare är ett genomgående drag i Tal över blandade ämnen.

S. S.

Urban Glimberg & Gustaf Åberg: Udi wor Kiøbsted Simbrithaffn. En krönika från vår sista danska tid 1611–1660. Föreningen för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne. Skrift nr 23. Simrishamn 1981. 168 s.

Att sträckläsa domstolsprotokoll om man inte är ute i aktuellt ärende som lokal- eller släktforskare kan bli ett ganska enformigt göra. De påtalade förseelserna är ofta enbart försummelser och är också mestadels upprepningar. De utdömda straffen likaså. Utgivarna av de äldsta protokollen från Simrishamns rådsturätt och byting har beaktat detta och gjort ett urval, som kommer läsarna att förstå utgivarnas uttalande om "händelserika nätter" under läsningen av de gamla texterna. De har med andra ord plockat ut russen ur kakan. Anmälnaren skall fortsätta på liknande sätt, att alltså göra ett urval ur urvalet.

Utgivarna levererar sina notiser i stort sett i tidsföljd antingen enstaka eller ihopknippade under läslockande rubriker: Sjömän skälls, Från makt till armod, Stjåla peppar på Kiviks marknad, Herrgårdsgrisar och borgarsvin (det gäller husdjur), Pingstfröjder i Gladsaxe lund, Glad jul hos Aage Matzson etc. De sist anförda

rubrikerna antyder, att årets växlande gång också åter speglas i protokollen. När stadens trumma efterlyses den 3 maj och påträffas sönderslagen, så hör det naturligtvis samman med att trumman använts för sammankallning vid Valborg, välkänd som bystämmodag i det övriga Danmark. Andra räkenskapsdagar var Helgonamäss och Mårten och 1619 omtalas dessa också i Simrishamn som datum för erlagd skatt. I april kommer tobisen till kusten och det är därför som ridfogden på Gladsax kungsgård, som ägde mark vid Tobisviken, den 11 maj 1644 meddelar, att de som där vill dra not nu skall anmäla sig.

Vid ett julfirande i Simrishamn, det heter "leka jul", hade man roat sig med att "steka gässen". Det är en obekant benämning på en jullek, i vilken kanske ingick utdelade av örffilar. En sådan hade i varje fall blivit så kraftig, att den gjorts till ett fall för rådsturätten den 16 febr. 1652.

I slutet av juli hålles årligen Kiviks marknad och det är väl tidpunkten, som gjort det aktuellt att den 11 augusti 1623 vid rådhusrätten behandla en stöld året innan av en påse peppar från ett marknadsstånd. Efter ett återfall blev den skyldige dömd "till galje och gren". Efter ett slagmål är en av kämparna hårt medtagen, den andre skaffar honom uppvärmt öl och lägger smör i detta till ytterligare vederkvickelse. Stort och smått är blandade i protokollen. småsakerna överväger dock och Gustaf Åberg, som främst svarar för kommentaren, kan därför tillåta sig att i presentationen förena sin ingående kännedom om lokaliteter och personer med en god portion humor.

S. S.

Ulf Palmfeldt: Gotländska folksägner.
Hanse Production. Burgsvik 1980. 192 s., ill.
Pris kr 52: -, inb. 64: -.

Boken präglas av att den är avsedd som en handledning för studiecirklar om sägner och folktro på Gotland. Den grundar sig också direkt på de praktiska erfarenheterna från sådana studier. Avslutningsvis presenteras en studieplan för tio sammankomster med anvisning om uppläggning, litteratur och diskussionsuppgifter.

Det rika gotländska sägenförrådet är allsidigt representerat. Diskussionsämnen är när, hur och varför dessa sägner uppkommit, deras motsvarigheter på andra håll och vilka drag som kan anses vara speciellt gotländska. Särskilda problem är förhållandet mellan sägen och tro och mellan "historiska" sägner och verkligheten bakom.

De gotländska sägentexterna kan ibland te sig språkligt svårtolkade, något som dock inte hindrar Palmfeldts bok att i princip och på andra håll bli en förebild för uppläggnings av studiecirklar av detta slag. I dessa bör ingå att deltagarna själva är aktiva upptecknare. Redan härför kunde det ha varit till nytta om boken orienterat något om tidigare forskning och om tillhörande samlingar. Den är nämligen också användbar som akademisk nybörjarbok inom sin sektor.

S. S.

Hans Billman: Register till Urshults Krönika 1940–1979. Tingsryds kommun. Box 88. 360 20 Tingsryd. U.å. 31 s. (stencil).

Bengt Andersson: Register till årgångarna 51–70 (1960–1979) av Växjö Stifts Hembygdskalender. S. 177–199 i Växjö Stifts Hembygdskalender 1980. Red. adr. Lönsahult, 340 30 Vislanda.

Här skall fästas uppmärksamheten på två små men enligt min mening viktiga skrifter – i hopp om att de skall erhålla många efterföljare inom detta område. Det är fråga om tvänne register till ett par av de i våra dagar så talrikt förekommande hembygdsböckerna.

Urshults Krönika, som började utges 1940 och sedan dess utkommit årligen, har under den gångna 40-årsperioden innehållit inte mindre än 505 bidrag av större eller mindre format och med ämnen från en mångfald områden. Nu har bibliotekarien Hans Billman upprättat en förteckning över alla bidragen och därvid ordnat dem efter den indelning som är gängse inom folkbiblioteken. Då många av artiklarna är av mer än lokalhistoriskt intresse, är det självklart, att varje historisk forskare hälsar detta register med stor tillfredsställelse.

Häftet innehåller även ett särskilt författarregister och ett ämnesordsregister. Där kan t. ex. folkloristen finna uppteckningar från socknen om folktro (av den flitige medarbetaren medicinalrådet Karl Loberg) och filologen en Ordlista av samme förf., personhistorikern möter kända namn på riksplånet, litteraturhistorikern upptäcker "en ungdomsvän till Tegnér" (Håkan Stenström) och kuriosa-sökaren finner en artikel om det omskrivna "Det mörkaste Småland".

Inom alla Sveriges tretton stift utges varje år en s. k. jubelbok (i Göteborgs stift betecknande nog två, en för vardera fromhetsriktningen). Den brukar utkomma på höstkanten, lagom att försäljas på husförhörnen eller användas som julgåva. Den är mycket påkostad i fråga om utstyrelsen men ändå ovanligt prisbillig. Den innehåller såväl uppbyggliga som kulturhistoriska artiklar.

Till de äldsta i genren hör *Växjö stifts Hembygdskalender*, som sedan 1909 utgetts varje år (utom krigsåret 1914) och således nu uppnått 71 årgångar. Under senare år har denna kalender, tack vare sina fina bilder och allmänsyfande uppsatser, vunnit uppmärksamhet långt utanför stiftsgränsen. Redan namnet hembygdskalender anger ju också de kulturhistoriska ambitionerna.

Även här har översiktsbehovet tillgodosetts genom olika årsregister. År 1941 utkom ett sådant för de första 30 årgångarna och år 1960 ett nytt över årg. 31–50. I årgången 71 (1980) har nu Kalenderns skicklige redaktör sedan flera årtionden tillbaka, prosten Bengt Andersson upprättat och tryckt ett register över de 20 senaste årgångarna (1960–1979). Registret följer inte folkbibliotekens uppställning utan de föregående registren av kalendern. Här förtecknas först alla författare med deras artiklar, och sedan följer de olika ämnesområden som be-

handlats i kalendern. Det blir lika översiktligt på detta sätt.

Man behöver inte bläddra länge i registret för att upptäcka hur många kulturhistoriska artiklar det finns på dess sidor. Man möter även här flera artiklar om och av "rikskändisar" (förlåt det vulgära uttrycket!), såsom statsråden Sam Stadener och Ivar Persson, och man finner också här en uppsats som berör Es. Tegnér, med den något mystifierande rubriken "Den tilltänkte legationspredikanten", den bekante orientalisterna Jacob Berggren (innehåller två hittills okända brev av Tegnér till denne). Liksom Urshultsregistret är detta både noggrant och fullständigt – två viktiga ting som krävs för att ett register skall kunna fullgöra sin uppgift.

Vågar jag så till sist komma med ett förslag eller rättare två? Det ena är att de olika hembygdsförbunden upprättar ett gemensamt register för alla årsböckerna inom sitt område. Det andra är en uppmaning till stiftsböckernas redaktioner att på samma sätt åstadkomma ett register som täcker alla stiftsböckernas hittills utkomna årgångar. Det behöver väl inte påpekas att ett dylikt företag skulle vara en verklig kulturgärning, till gagn för både den lokalhistoriska och den allmänt kulturhistoriska forskningen.

Hg Pl

Thore Brogårdh: Så levde vi då. Förf:s förlag, Hallaryd, 285 00 Markaryd. 1981. 190 s., ill. Pris häft. kr 45:–, inb. 50:–.

I Rig 1965 finns en notis om en bok av Thore Brogårdh från 1962 med nr 5. Boken ovan har nr 27. På ett högst uppmuntransvärt sätt har förf. förmått göra hembygdsforskning självbärande. Utan några offentliga anslag tillkommer dessa böcker. "En bild säger många gånger mer än ord", skriver förf. i förordet till "27:an", men också här åtföljes de många och vackra illustrationerna av upplysande texter. Den geografiska omkretsen är södra Småland, norra Skåne och angränsande delar av Halland och Blekinge.

Mångfalden av bildmotiv är stor. Interiörer från äldre hem i olika sociala miljöer och från butiker och verkstäder. Människor i arbete med tjärbränning och vid kolmila och sågverk, träskomakare och smed. Sammankomster: marknader, torgdag, "tvättdag", laxfiske. Från livet på landsvägen är medtagna kyrkskjuts och resvagn med tjur som dragare. Ofta är bilderna utgångspunkter för texterna. Men när det gäller uppvisning av en dansande björn har förf. fått nöja sig med en anonym bild, säkerligen utländsk (s. 113). Därmed är inget fel, björnar och förare kom också från utlandet, men en uppgift om bildens ursprung hade varit av intresse.

Brogårdh återger i regel namnlistor på avbildade personer. Bakom ligger ett tidsödande arbete, som dock tydligen belönas med ett stort köpintresse från ortsbefolkningen – alla Brogårdhs böcker är slutsålda. Ett publikoffer är det väl också att böckerna bibehåller sin

kostsamma men något förlegade typografi med fotominytyrer kring anfangsbokstäverna.

S. S.

Nils Henric Sjöborg: Samlingar för Nordens fornälskare. I—III 1822—1830. Bokförlaget Rediviva. Stockholm 1978. 108 s. ill.

För en nutida arkeolog ter väl sig fornforskaren i det begynnande 1800-talet som en kuriös figur. Den romantiska göticismen rymmer både fornnordiskt svärmeri och yverborehet i rudbeckiansk anda. I sina ofta fantasifulla tolkningar ger fornforskaren liv åt våra förhistoriska lämningar. Hans teckningar av antikviteter (fornsaker) är inte alltid lika tillförlitliga som kamerans upptagningar. Likväl har denna tidiga forskning ett stort vetenskapligt intresse.

Skåningen Nils Henric Sjöborg (1767—1838) hör hemma bland göticisterna. Från 1799 var han professor i historia i Lund. Han ägnade mycken tid åt att studera topografi och antikviteter i främst skånelandskapen. Till hans elever i detta avseende kan räknas hallandsprosten S. P. Bexell, som 1817—1819 gav ut en diger beskrivning över sin hemprovins. När Sjöborg 1816 fick tjänstledigt på livstid från professuren, kunde han utsträcka sina forskningsresor betydligt. Han framträder som en hängiven värnare av fornlämningar på olika håll i vårt land. Det är till stor del hans förtjänst, att några nu omistliga monument räddats åt eftervärlden, Kiviksgraven i Skåne för att nämna ett exempel.

Sjöborgs främsta arbete, *Samlingar för Nordens fornälskare*, var tänkt att utkomma i fem delar. Endast tre genomfördes, men redan det var en aktningvärd presta-

tion. Av originalets sammanlagt 160 planscher har 56 valts ut för nyttgåvan, vars inledning och kommentar författats av förste intendenten vid Statens Historiska Museum Maj Odelberg. Urvalet är varierat och mångsidigt. Det förvånar väl ingen, att skånska fornminnen fått Museum, Maj Odelberg. Urvalet är varierat och mångsidigt. Det förvånar väl ingen, att skånska fornminnen fått stort utrymme. Även vår unionsbroder kommer med på ett hörn, och t. o. m. en amerikansk tomahawk har smugit sig in bland antikviteterna! Givetvis överväger det förhistoriska materialet, men medeltiden är representerad från kulturorter som Lund, Sigtuna och Visby. I flera fall har Sjöborg utnyttjat äldre avbildningar. När det gäller Lunds domkyrka, kunde utgivaren ha upplyst om att teckningen 1755 har akademiritmästaren Alexander Kastman som upphovsman.

Vårt land berömmar sig av att ha världens äldsta fornminneslagstiftning. Det dröjde emellertid länge innan man kom fram till en acceptabel kronologi. Likaså rörde sig pionjärerna med en för våra öron underlig terminologi. Sjöborg, som tillhörde en äldre generation av fornforskare än Hildebrand och Montelius, talade om "kummelgrotta" i stället för dös. "Halfkorsgraf" och "domstensbana" stod för gånggrift och domarring. För en sann göticist var det också naturligt att i varje järnåldersgravfält se en "valplats".

N. H. Sjöborg framstår som en föregångsman inom fornvården och som en förnyare av fornsaksstudiet. Man kan visserligen säga, att han överlevde sig själv som vetenskapsman, men hans teckningar och skrifter utgör ett unikt material för dagens arkeologer, som i vanliga fall får lita till spadens vittnesbörd. Utan tvekan har Sjöborg väckt mångas intresse för fornforskningen. Det är därför glädjande att hans arbete på nytt görs tillgängligt, om än i nedbantat skick. Den nyskrivna kommentaren höjer värdet av dessa dokument från en avlägsen tid.

T. K-n

Nya NIF PUBLICATIONS

utgivna av

Nordiska institutet för folkdiktning, Åbo

No 8

BOTARE

En bok om etnomedicin i Norden

av Bente Gullveig Alver, Bengt af Klintberg, Birgitte Rørby och Anna-Leena Siikala

Pris 70:– exkl. moms

No 9

FOLKLORE OCH NATIONSBYGGANDE I NORDEN

Redigerad av Lauri Honko

Pris 35:– exkl. moms

No 10

FOLKLORISTIKENS AKTUELLA PARADIGM

Redigerad av Gun Herranen

Pris 50:– exkl. moms

Genom bokhandeln eller direkt från

Nordiska museet

Bokförmedlingen
11521 STOCKHOLM
tel. 08/22 41 20

Möbelstilarna

Den svenska möbel- och inredningskonstens historia av Erik Andréén

Andréén's "Möbelstilarna" är redan klassisk vorden inom sitt område. I sin gamla utformning upplevde boken från 1948 sex oförändrade upplagor — sammanlagt 50.000 ex. När nu Nordiska museet övertagit utgivningen kan "Möbelstilarna" presenteras i större format, med bearbetad text och med mer än 50 % utökning av bildmaterialet. Boken utkommer under hösten. Ca 250 sidor.

Nordiska museet